

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

**ПСИХОКОРЕКЦІЯ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ У СІМЕЙНИХ
СТОСУНКАХ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу 07-231-М групи
Спеціальності 053 Психологія
Освітньо-професійної програми «Психологія»
Марина ЗАБЄЛІНА

Керівник: д. психол. н., професор Ігор ПОПОВИЧ

Рецензент: кандидатка психологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри педагогіки та психології
дошкільної
та початкової освіти ХДУ Оксана ЛОСЬ

Херсон 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичне аналізування рольових очікувань у сімейних стосунках	7
1.1. Сім'я як соціально-психологічний феномен: сутність сім'ї, поняття сім'ї, структура, типологія, сучасні моделі.....	7
1.2. Рольові очікування у формуванні психологічно здорової сім'ї.....	16
1.3. Наслідування моделі сім'ї під впливом сімейних стосунків для наступних поколінь.....	26
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження рольових очікувань у сімейних стосунках	31
2.1. Опис методів досліджень очікувань та задоволеності шлюбом у вимірі сімейних взаємовідносин.....	31
2.2. Аналізування отриманих результатів досліджень за використаними методиками.....	42
РОЗДІЛ 3. Розробка програми психокорекції рольових очікувань в сімейних стосунках	52
3.1. Обґрунтування та методика створення психокорекційної програми.....	52
3.2. Змістові особливості впровадження програми з психокорекції рольових очікувань у сімейних стосунках.....	59
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67
ДОДАТКИ	72
Додаток «Кодекс академічної доброчесності Херсонського державного університету»	72

ВСТУП

Актуальність обраної теми дослідження. Технічний прогрес, нівелювання культурних відмінностей різних країн і народів, загальна переорієнтація життя на сучасний лад, пришвидшення щоденного перебігу подій, підвищення рівня вимог до себе і оточуючих істотно впливають на суспільство загалом та на кожного його представника зокрема.

Сім'я виступає осередком соціальної структури суспільства, тим будівельним матеріалом, з якого воно формується, тією одиницею, яка суспільство відображає. Як функціональна клітина у будові цілісної системи, сім'я має ґрунтовне значення для соціуму і є регулятором відносин між людьми у ньому.

Трансформація сімейної структури, переоцінка цінностей у родинях українського населення викривають проблеми сучасної сім'ї, її становлення та стосунків між її представниками.

Тенденції до деформацій сімейних функцій у перехідному етапі формування нових родинних моделей викликали негативні наслідки, які особливо яскраво виявляються у соціально-емоційній незрілості молоді, неготовності до вступу у шлюб, розрізненості інтересів та сподівань впродовж сімейного життя, неузгодженість рольових очікувань у стосунках та питаннях виховання наступних поколінь.

Дослідженням чинників, що впливають на задоволеність шлюбом, стабільність і розвиток сімейних взаємовідносин займались у своїх дисертаційних роботах Н.Є. Хлопоніна, М.І. Мушкевич. Проблема подружнього благополуччя присвячені роботи К. Вітек. Основні типи сімейних проблем та їх вирішення знайшли своє відображення у працях С. Кратохвила.

Кваліфікаційна робота написана, спираючись у тому числі на роботи І.С. Поповича, Р.П. Федоренко, В.М. Астахова, В.О. Крамченко, Л.І. Рішко, В.М. Радчук, О.В. Бацилевої, Л.Б. Шнейдер.

Дослідження рольових очікувань у сімейних стосунках, їх узгодженість, гармонійна взаємодія між членами родини є запорукою здорового функціонального суспільства. Актуальність обраної теми полягає у виявленні, виокремленні проблем рольових очікувань та створення психокоригуючої програми для їх усунення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційна робота написана в межах тематичного плану кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету «Соціально-психологічні виміри становлення та розвитку особистості» (державний реєстраційний номер 0119U101096).

Мета кваліфікаційної роботи полягає у розробці та впровадженні програми психокорекції рольових очікувань у сімейних стосунках.

Завдання:

1. Здійснити теоретичне аналізування понять «сім'я», «сімейні стосунки», «рольові очікування» на основі аналізування соціально-психологічної літератури, виокремити типологічну структуру, моделі та види сімей і їм притаманних взаємин.

2. Виокремити та розглянути основні види рольових очікувань у сімейних стосунках та їх вплив на створення і функціонування родини.

3. Дослідити взаємозв'язок у формуванні образу моделі сімейних стосунків від прикладу батьківської моделі сім'ї для наступних поколінь.

4. Розробити програму психокорекції рольових очікувань у сімейних стосунках.

Об'єкт дослідження – рольові очікування сім'ї.

Предмет дослідження – психокорекція рольових очікувань у сімейних стосунках.

Методи та методики дослідження. Для реалізації поставлених завдань було використано низку теоретичних та емпіричних методів дослідження. Теоретичні: обробка, аналізування, синтезування, узагальнення, класифікація та систематизація літературних джерел з обраної теми дослідження. Емпіричні: тестування та опитування за допомогою застосування наступних методик: «PCO» І. Поповича, «Аналіз сімейних взаємин», «Рольові очікування і домагання у шлюбі (РОД)» О. Волкової, «Задоволеність шлюбом» (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в наступному:

- поглиблено теоретичне уявлення про сутність рольових очікувань у сімейних стосунках.
- з'ясовано зв'язок між гармонійними стосунками батьків та розвитком особистості дитини у різних сферах.
- теоретично обґрунтовано й запропоновано для використання комплексну психокорекційну програму для оптимізації і узгодження рольових очікувань у сімейних стосунках.

Практичне значення роботи визначається тим, що за результатами досліджень розроблена психокорекційна програма, яка може використовуватись у консультативній роботі для психологічного супроводу родин, оптимізації батьківської сфери у питаннях виховання, психологічної допомоги у проблемах суперечливості рольових очікувань у сімейних стосунках.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження представлені в статті «ПСИХОКОРЕКЦІЯ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ У СІМЕЙНИХ ВЗАЄМИНАХ» (збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів і студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості»). Результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри психології

факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету (протокол № 3 від 04.10.2021 р.).

Структура і обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних у роботі літературних джерел. Робота містить 8 таблиць та 3 рисунка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ АНАЛІЗУВАННЯ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ У СІМЕЙНИХ СТОСУНКАХ

1.1 Сім'я як соціально-психологічний феномен: сутність сім'ї, поняття сім'ї, структура, типологія, сучасні моделі

У вік цифрових технологій та розвиненості транспортного сполучення межі між країнами та народами стали умовними. Спостерігаючи за укладом життя різних національностей, наслідуючи країн-лідерів, прогресивних людей через інтернет-мережу та подорожі, суспільство поглинає їх особливості, трансформує їх і трансформується під їхнім впливом. Пришвидшений темп життя, який також детермінує сучасну реальність, робить дану трансформацію вираженою, помітною, тією, яка потребує особливої уваги.

Помітних змін на тлі суспільних перетворень зазнає сім'я як найменша функціональна його одиниця.

Сім'я визначається дослідниками як заснована на кровній спорідненості та шлюбних відносинах мала соціальна група, представники якої мають спільний побут, взаємну відповідальність, ведення господарської діяльності, бюджет (Шнейдер Л. Б.) [41].

Від інших груп її відрізняють такі чинники як:

- зв'язки (шлюбні, родинні) між її представниками;
- довічна приналежність;
- емоційна значущість подій у родині;
- індивідуальні відмінності кожного з членів сім'ї;
- особливість правових, психологічних взаємовідносин.

Сім'я, з іншого боку, може позиціонуватись також як суспільний інститут, в якому проходить соціалізація та формування перших стійких вражень дітей про довкілля [36].

Різноманітність родинних стосунків зумовлює появу багатьох *типів сім'ї*. У соціологічних дослідженнях їх класифікують за наступними критеріями:

1. Характером спорідненості: консангвінальна (кровноспоріднена) – між батьками та дітьми, братами та сестрами; кон'югальна (подружня чи шлюбна) – між чоловіком і дружиною.

2. Кількістю представлених поколінь: однопоколінна (тільки подружня пара), проста (нуклеарна – подружня пара з дітьми), розширена (три і більше поколінь, що включає дітей, внуків і спільне господарство).

3. Наявністю батьків: повна, неповна.

4. Кількістю дітей: бездітна, багатодітна, однодітна.

5. Типом подружжя: проста (моногамія), складна (поліандрія, полігінія), розширена (кілька нуклеарних сімей зі спільним господарством).

6. Рівнем самостійності: автономна та гетерономна.

7. Сімейно-рольовим розподілом: традиційна, антитрадиційна, егалітарна (Ляшенко Н.О., Семке Н.М.) [24].

Загалом вчені виділяють понад сорок її типів. Наприклад, згідно типізації В. Г. Постового розрізняють родини: за складом (повні, неповні, прості, великі, нуклеарні, складні); за типом лідерської організації (тоталітарні, егалітарні); за особливими умовами родинного життя (студентська сім'я, «дискантна» сім'я), за однорідністю соціального складу (гомо- та гетерогемні); за якістю взаємовідносин (стабільні, нестабільні, педагогічно слабкі, дезорганізовані, благополучні) (Бондарчук О. І.) [7].

Наступна типізація базується на співвідношенні влади і ролей в сім'ї. Є. Вітчак визначає п'ять типів шлюбу: шлюб «соратників», «незалежних», «замкнена» сім'я; сім'я «борців», сім'я «дуба і плюща» (Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т.І.) [26].

Такі вчені як Е. М. Тійт і Д. Кутсар дійшли до висновку про відсутність загальної теорії родини (Федоренко Р. П.) [38].

Якщо класифікацію родини проводити керуючись характером взаємовідносин партнерів, то можна виокремити такі типи подружніх зв'язків:

- Симетричні зв'язки. В цьому випадку у подружжя в рольовому і психоемоційному аспекті рівність «приймання і віддачі».

- Комплементарні зв'язки. Характеризуються значною різницею у питаннях сімейної влади і є визначальними для традиційних шлюбів.

- Паралельні зв'язки. Характерне поєднання симетричних та комплементарних зв'язків, детермінованих наявною ситуацією. Виступають елементом егалітарної сім'ї.

Класифікація подружніх взаємовідносин Р.Ф. Уінч передбачає комплементарність потреб партнерів:

1. Відносини типу “мати-син”, коли сильна дружина виступає опорою чоловіка;

2. Відносини типу “батько-дочка”, коли сильний чоловік опікує дружину;

3. Відносини типу “господар-раб”, коли один з партнерів сліпо підпорядковується іншому (Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т.І.) [26].

Класифікацію за включеністю-невключеністю пропонують розглядати у розрізі внутрішньої невпинної боротьби між бажанням бути на самоті і страхом перед самотністю. Виділяють:

1. «Звично-конфліктний» шлюб, який характеризується високою напруженістю відносин і конфліктністю, а також страхом самотності.

2. «Мертвий» шлюб, який характеризується апатією, емоційною спустошеністю, відсутністю динаміки та змісту.

3. «Нейтрально-толерантний» шлюб, при якому наявні комфортні відносини, є спільні інтереси, позасімейне спілкування.

4. «Згуртований» шлюб, який характеризується чітко визначеною родинною межею, поєднанням особистих внутрішньородинних стосунків та спільної діяльності, автономією і стабільністю.

5. «Тотальний» шлюб, який характеризується тісними багатоплановими зв'язками у всіх різновидах діяльності.

Слідуючи типології В. М. Воловика, розрізняють:

1. Емоційно відчужені сім'ї (холодні, стримані, байдужі відносини). Розрізняють два типи: емоційно розділені та ригідно-раціональні.

2. Напружено-дисоційовані сім'ї (конфліктні, деспотичні, недоброзичливі стосунки).

3. Псевдосолідарні сім'ї (формальні стосунки).

4. Симбіотичні сім'ї (психологічний симбіоз дитини і одного з батьків).

5. Гіперпротективні сім'ї (фіксовані у рольовому плані стосунки). Розрізняють: ригідні і хаотичні. У ригідних родин – гіперпротекція (обмежувачий контроль) або опікуюча гіперпротекція, у хаотичних родин – непослідовність установок і вимог, суперечливе ставлення домінуючого партнера (Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т.І.) [26].

Вивчаючи сім'ю як феномен, слід також звернути увагу на стадії її життєвого циклу, які дозволяють висвітлювати однорідність проблем, з якими стикається родина на кожному з етапів свого існування. Для

цього звернемось до робіт В. А. Сисенко, яка виділяє такі стадії сімейного життя:

1. Дуже молода родина (до 4-х років);
2. Молода – (5 – 9 років);
3. Середня – (10 – 19 років);
4. Літня – (20 років і більше) (Котельникова Ю.С.) [21].

З появою дитини пов'язана періодизація Е.К. Васильєвої стадій родинного існування:

1. Зародження сім'ї – до появи первістка.
2. Народження і виховання дітей – до працездатності першої дитини.
3. Завершення виконання сім'єю виховної функції – до моменту працездатності всіх дітей.
4. Спільне проживання з батьками дітей – до моменту появи у дитини своєї сім'ї.
5. Сумісне проживання подружжя з дітьми і їх родинами.

Особливостями родини є обумовлені існуванням чітко окреслених уявлень у кожній культурі установок родинних відносин, закритий характер стосунків, їх конфіденційність, поліфункціональність (яка пов'язана із великою кількістю ролей), емоційність взаємовідносин (Коттлер Дж.) [22].

На життєдіяльність сім'ї впливають як якісні етапи її розвитку, що включають в себе дошлюбні взаємини, народження дітей, так і досвід родинного життя старших поколінь, так звана «історичність». Сімейні відносини змінюються одночасно з трансформацією суспільства у часі, та доведено, що сучасний етап розвитку родинних стосунків дозволяє зробити прогноз їх подальшого розвитку в сторону артикуляції ролі кожного члена родини (Бацилєва О.В., В. Бочелюк, О. Носко, Л. Пілецька, В. Радчук, та ін.) [5, 9-10, 28, 29, 35].

Слід відзначити, що українська традиційність, на думку багатьох дослідників, відзначалась пошаною до жінки та її волі, домінантністю партнерства статей, взаємною рівністю та довірою. Архетип Матері, що обумовлює особливе місце жінки у родинній системі взаємин, емоційної залежність від неї, беззаперечне прийняття її настанов властивий для нашої ментальності. Сімейним стосункам українців притаманна традиційна статево-рольова диференціація, гармонійне співіснування у шлюбі (Федоренко Р. П.) [37].

Родинні взаємини відповідають певному рівню соціально-економічного розвитку суспільства. Упродовж останніх десятиліть інститут сім'ї суттєво змінився у структурному і функціональному плані. Ці зміни торкнулися етапу дошлюбного вибору, а саме:

- тенденція вільного вибору партнера, що зумовлює більшу критичність;
- віддалення вступу до шлюбу у часі (молоді не поспішають вступати у шлюб);
- симбіоз симпатії та розрахунку як мотивації при виборі шлюбного партнера.

Суспільні зміни вимагають пошук нових шляхів вирішення проблем сім'ї, виховання дітей, підготовки їх до майбутнього родинного життя (Бацилєва О.В., Астахов В.М.) [5]. Сім'я все частіше розглядається як соціальна система.

Вперше визначення сім'ї як системи запропонував Д. Джексон, який розглядав її як єдине утворення, якому притаманні деякі особливості розвитку і функціонування. Теорія Д. Джексона – переломний момент у науковому підході до вивчення родини, в результаті якого виникли нові поняття і моделі теорії систем: інформація, система, підсистема, зворотний зв'язок, тощо. Д. Джексон визначав сім'ю як систему, яка є єдиним цілим біологічним і психологічним організмом, в якому існують диференційовані, однак

взаємопов'язані підсистеми: підсистема сиблінгів, подружжя, батьківська (Коттлер Дж.) [22]. Д. Фрімен розглядав сімейну систему як єдине ціле, якому властиві певні особливості структури, розвитку та функціонування. У плані структури будь-яка нуклеарна сім'я містить у собі групи підсистем (Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т.І.) [26].

Сімейна структура є сукупністю сімейних, моральних, правових, духовних та інших відносин між членами родини, містить склад і кількість членів сім'ї (Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т.І.) [26].

Ієрархія та сімейний тип цих відносин детермінує їх характер. Залежно від цього сімейна структура може бути авторитарною (чітке підпорядкування дітей батькам) та рівноправною (розподіл ролей та обов'язків згідно якостей і можливостей кожного члена родини на добровільних засадах). У теперішній час в теорії сім'ї та сімейної терапії концепція структури сім'ї є провідною.

Структурна теорія сім'ї містить три напрямки її функціонування:

- стрес → реакція → внутрішній розвиток родинної системи;
- зростання стажу подружжя → формування структури родинної взаємодії;
- стосунки у сімейних підсистемах та між ними, склад сім'ї (організаційні характеристики) (Варга А. Я.) [11].

Такі вчені як К. Маданес та Д. Хейлі детермінують родину як складну систему, диференційовану на ієрархічно розташованих підсистемах. Все, що трапляється в одній підсистемі аналогічним чином відображається на іншій.

Щодо представників гештальт-терапії, сім'я тлумачиться як система (гештальт), який утворюється у процесі спільного життя, та якій властиві індивідуальні та сімейні межі. К. Левін оперував поняттям конфлюенція (злиття), яке характеризується недостатністю меж між «Я»

та «Інший», злиття родини (як єдиного цілого) з оточенням через їхню відсутність. Межі можуть бути сімейні (зовнішні) та індивідуальні (внутрішні). Межі також можуть визначені як непроникні, коли емоції стримуються і ніхто не турбує один одного власними потребами, та гнучкі, коли вони змінюються згідно обставинам і коливаються між проникними та автономними. Дезорганізовані межі можуть бути у випадку, коли індивідуальним межам властива непроникність, а сімейні межі проникні до втручань в родину ззовні, що може призвести до розладів сімейних відносин (Николс М.) [27].

Підхід до вивчення родини як системи уможлиблює її аналіз як цілого, якому притаманні певні функції, закони розвитку, а з іншого боку кожного з представників сім'ї окремо як самостійну і незалежну одиницю. У родинній системі виокремлюються взаємопов'язані підсистеми, які виступають моделлю для наслідування і формують сім'янина для наступних поколінь.

Суспільство відіграє провідну роль у формуванні родинної структури. Дисгармонія у структурі призводить до порушення процесів у сімейних підсистемах, що призводить до краху родини. Готовність до родинного життя пов'язана із взаємодією когнітивного, поведінкового, емоційно-регулятивного та мотиваційно-ціннісного елементів (Бацилева О.В., Астахов В.М., Пузь І.В.) [6].

Окрім структури, важливими характеристиками родини виступають також її функції та динаміка [34]. Функції сім'ї зумовлені задоволенням потреб представників родини. Наприклад, виховна функція полягає у задоволенні індивідуальних потреб в батьківстві. Господарчо-побутова функція охоплює задоволення матеріальних потреб членів родини, включаючи збереження їх здоров'я. Емоційна функція задовольняє потреби у визнанні, повазі, підтримці, емпатії, захисті і психологічній безпеці. Функція культурного спілкування задовольняє потреби спільного духовного збагачення і проведення

вільного часу разом родиною. Функція первинного соціального контролю забезпечує виконання визначених суспільних норм представниками родини. Сексуально-еротична функція полягає у задоволенні потреб сексуально-еротичного характеру.

З часом функції сім'ї зазнають змін. Деякі з них втрачаються, інші з'являються у відповідності до нових умов суспільства та правил, які воно диктує. Сучасна сім'я відзначається якісною зміною функції первинного соціального контролю. Вона характеризується зростанням рівня толерантності до порушення норм поведінки родинних стосунків, зокрема подружніх зрад, появи позашлюбних нащадків. Розлучення постає поширеним явищем.

Емоційна та виховна функції на тлі сучасних процесів також зазнали якісних змін (Яблонська Т.М.) [42].

Українські дослідники довели, що сім'я на сучасному етапі суспільних змін не завжди справляється зі своїми функціями (Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т.І.) [26]. Можна зробити висновок про наявну кризу родинних взаємин на сучасному етапі розвитку. «Криза» повинна розглядатись у даному випадку як період трансформації родинного інституту, що виник завдяки соціально-економічним змінам у суспільстві і являється історично закономірним.

Отже, аналізуючи наукову літературу, трансформаційні тенденціями розвитку родини сучасності є:

- недоліки адаптаційного механізму родини до суспільних процесів сьогодення;
- послаблення функції матеріального і духовного захисту сім'ї;
- невизначеність та суперечливість сімейно-рольових відносин;
- пониження значення родини у розрізі життєвих цінностей особистості з поширенням позашлюбних відносин;
- погіршення батьківсько-дитячих взаємин;
- орієнтація на малодітну сім'ю;

- виникнення суперечностей між вибором демократичного або патріархального розвитку родини у партнерів;
- відсутність стабільності у формуванні життєвих планів в умовах економічної нестабільності.

1.2 Рольві очікування у формуванні психологічно здорової сім'ї

Сім'я, по суті, постає мікросередовищем, у якому особистість починає свій життєвий шлях (приходить у світ, виховується, підрастає) та в якому закінчується процес її життєдіяльності. У цей саме час конкретно людина являється складовою даного простору, визначальним блоком у формуванні та регулюванні родинних стосунків. Особистість в ньому виявляється окремим елементом родинно-рольової взаємодії, який конструює взаємини із представниками родини, посідаючи відповідне місце сімейного кола. Взаємовідносини утворюються та породжують деякі домагання та очікування, які висуває людина (Забеліна М.А.) [17].

Як вважає Г. Елдер, (цит. [30]) “життєвий цикл родини необхідно вивчати з погляду взаємодії незалежних індивідів, що проживають разом. Сімейне життя при такому підході розглядається як взаємодія життєвих курсів декількох людей, а не один життєвий цикл сімейної одиниці”.

Дослідженням механізмів і проблем саморегуляції поведінки займався М.Й. Боришевський (Боришевський М. Й.) [8].

Власні уявлення про оточуючих людей входять в межі своєї самосвідомості. І з однієї сторони багатогранність уявлень про себе на пряму визначає багатогранність уявлень про оточуючих. Разом з тим прослідковується і зворотній зв'язок: з багатством уявлень про інших людей ми збагачуємо і поповнюємо уявлення про самого себе.

Одночасно із оцінкою оточуючих людей ми визначаємо власну поведінку.

Саме усвідомлення, спланованість і побудова (або перетворення) суб'єктом своїх вчинків відповідно до потреб сьогодення і власною значущою ціллю є саморегуляцією поведінки.

У вимірі Я-концепції соціальні очікування проходять внутрішню обробку, аналіз для отримання результату, що відповідатиме прогнозованій ситуації особистості. Я-ідеальне має суттєвий вплив на очікування особистості, так як виступає осередком бажаної інформації та відображає ставлення особистості, яке б вона хотіла мати. Таким чином формується образ власного «Я», коли людина уявляє, яким чином її будуть сприймати інші. Це дозволяє представникам взаємовідносин адаптуватися один до одного у процесі комунікації, приміряючи роль іншого на себе.

Очікування також залежать від самооцінки, одного з їх першочергових критеріїв, який регулює формування очікувань через екстеріоризацію та інтеріоризацію самооцінних відношень (Попович І. С.) [31].

Очікування, які приймаються на внутрішньому рівні, являються ціннісними орієнтаціями особистості і є складовою ціннісно-сміслової сфери людини. Очікування є тою ланкою, що поєднує індивідуальне з соціальним в особистості; вони відіграють активну роль у саморегулятивних процесах поведінки. Очікування, ролі і ціннісні орієнтації особистості забезпечують перехід зовнішніх впливів до внутрішніх поведінкових регуляторів у той час, коли внутрішні психоутворення перетворюються у зовнішні вияви поведінки.

Важливим у формуванні очікувань виступає досвід як власний, особистісний, так і колективний, соціальний. У процесі комунікації соціальні очікування формуються і набувають поширення; вони віддзеркалюють суспільну реальність, яка склалася у соціумі.

Очікування можуть як відобразити так і передувати соціальним змінам, оскільки здатні формувати норми і стандарти поведінки. У разі невідповідності поведінки члена соціуму суспільним очікуванням виникають санкції. Представники соціальної групи регулюють власну поведінку і очікують схвалення або осуду інших представників цієї групи. Завдяки наведеним властивостям людська поведінка набуває впорядкованості, залежності та відповідності прийнятим нормам у соціумі (Попович І. С.) [31].

Соціальні очікування розглядаються як компонент соціальної ролі, тому часто визначаються як «рольові очікування» (Федоренко Р. П.) [38].

Суттєве значення очікування посідають у теоріях мотивації. Серед них значущими є теорія мотивації В. Арнольда, теорія передчуття успіху Р.Л. Аткинсона, теорія очікувань В.Г. Врума, теорія контролю В.М.Д. Глассера, теорія «математичного» очікування Дж. В. Аткинсона та Н. Т. Фізер, мотиваційна теорія соціальних очікувань М.Л. Гомелаурі, теорія людських взаємин Ф. Ретлісбергер тощо. Особливої уваги заслуговують психологічні механізми мотивації в працях В.К. Вілюнас та мотиваційні теорії емоцій П.В. Симонова і Р.В. Ліпер (Попович І. С., Рорувч І. С.) [31, 43]. Теорії мотивацій бувають процесуальними та змістовими. Змістові допомагають визначити мотиви, які переважають у особистості, структуру потреб та їх пріоритетність. Процесуальні, у свою чергу, враховують сприйняття людини та її досвід і є більш сучасними. Вони досліджують мотиви людини у процесі досягнення нею тієї чи іншої мети. У теорії очікувань В.Г Врума значущими є такі чинники як витрачені зусилля, які прямо залежать від отриманих результатів, що у свою чергу вимагають винагороди, яка повинна бути цінною для особистості (валентною) (Vroom V. H.) [46].

М. Л. Гомелаурі визначає очікування як настановлення, тобто відношення особистості до реальності. Вона вважає, що очікування, які є

настановлюваними, та свідомі очікування можуть співпадати та розходитись, але соціальні очікування можуть виникати тільки за участі свідомості (Попович І. С.) [32].

Джерелом очікувань може бути як особистість, так і спільнота, група, сім'я, подія чи явище. Особистість має можливість пов'язувати власну перспективу з певними подіями в часі, тобто конструювати власне майбутнє. Власне, конструювання моделі очікуваного майбутнього нерозривно пов'язано з формуванням соціальних очікувань людини, тобто процесом психічної регуляції та контролю її поведінки. Реалізація очікувань супроводжується досягненням бажаного результату; маючи тісний взаємозв'язок з мотиваційною активністю людини, очікування впливають на досягнення цього результату. Якщо розглядати у контексті регуляції соціальної поведінки, то соціальні очікування є у цій системі таким утворенням, що відображає та конструює соціальну дійсність. Коли особистість стає представником окремої групи, вона дотримується певних соціальних норм, правил у розрізі відповідної соціальної ролі. В результаті утворюється система очікувань з приводу перебігу подій у групі та її учасників. Очікування постійно зазнають змін залежно від розвитку особистості та групи і впливають на створення системи взаємоочікуваних вимог групи, тобто трансформують особистісні очікування у очікування групи (Ророчух І. С.) [44].

Крізь призму очікуваного майбутнього людина впливає на психологічно-суспільну реальність, тоді як соціальні очікування постають процесом формування та відображення соціальної дійсності, регулятором поведінки (Ророчух І. С.) [45].

Маючи на увазі визначно сім'ю, особистість в ній являє собою об'єкт очікування відносно іншого члена родини; особистість до цього ж має уявлення про себе і власну роль у стосунках, про бачення її очима партнера та про позицію других учасників родинно-рольової взаємодії

відносно своїх сподівань та бажань особистості. Право на очікування від родинного оточення відповідної сподіванням поведінки, яка визначається відведеною роллю, іде поруч з обов'язком самого суб'єкта родинних взаємовідносин відповідати очікуванням оточуючих людей. Тобто, очікування будуються не ізольовано, а у зв'язуючи особистість з її оточенням; вони мають двосторонній взаємозв'язок і вплив один на одного. Готовність людини до певного перебігу подій відбувається за допомогою узгодженості емоційного, регулятивного і когнітивного компонентів системи очікувань. Це означає, що будуючи очікування відносно родинних стосунків, людина продукує модель очікуваного майбутнього також своєї родини (Забеліна М.А.) [18].

Теорій вибору шлюбного партнера як перший етап заснування сім'ї існує багато. Найбільш вдалою, на нашу думку, є концепція Б. Мурстейна, що включає в себе три складові: стимул – цінність – роль. Концепція включає в себе ідею, що усі стосунки проходять три послідовні стадії, пройшовши які пара має змогу створити гідний союз.

Під час стимульної стадії з натовпу людей обирається одна через почуття симпатії. Причинами та критеріями виокремлення людини, яка симпатизує, постають якості особистості: зовнішність, психологічні моменти, соціальний статус, самоподання. Також стимульна стадія включає оцінку своїх якостей, здатних зацікавити партнера (Бондарчук О. І.) [7].

Під час ціннісної стадії партнери обговорюють власні цінності та позиції стосовно світу навколо в цілому та один одного окремо. У разі співпадіння цінностей, життєвих поглядів, розподілу обов'язків, питання виховання пара може перейти на новий етап розвитку стосунків; інакше пара розлучається (Аккерман Н.) [1]. Відмічено, що маючи багато спільного у переконаннях, цінностях, настановах більше шансів, що сформована пара залишиться разом (Алешина Ю. Е.) [2].

Під час рольової стадії відбувається перевірка відповідності рольової поведінки партнерів один одному. На думку Д. Майєрс, роль становить сукупність норм, які визначають поведінку людини у розрізі відповідного соціального статусу, що включає у себе суспільні установки, переконання, діяльність, цілі і почуття, характерні для представника певного соціального кола (Николс М.) [27].

Рольові очікування родинних відносин становлять уявлення членів сім'ї відносно рольової поведінки людини. Ролі у структурному плані родини представлені як «дочка», «син», «мати», «батько», «дружина», «чоловік», «дитина», «родич» (Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т.І.) [26].

Сімейно-рольова взаємодія являється відношенням представників сім'ї один до одного. Кожен з її представників виявляє певні зразки поведінки, норми та настановлення. Рольові очікування у родинних стосунках постають складовою сімейно-рольової взаємодії, яка складається із наступних підструктур:

1. Рольова поведінка – втілення рольових функцій у процесі виконання ролей, що виявляються у конкретних вчинках; постають основною формою взаємодії;

2. Рольове переживання – особистісне уявлення члена рольової взаємодії про власну роль, співставлення себе до тієї чи іншої ролі, рольова «Я»-концепція; постає внутрішньою стороною взаємодії;

3. Рольові очікування – сукупність низки вимог партнера до певної ролі; уявлення людини про поведінку, очікувану від нього; постає зовнішньою стороною взаємодії.

На початковому етапі вище згадана перевірка проходить, насамперед, вербально. Інакше кажучи, очікування від партнера виконання певних ролей відбувається при залицяннях. На цьому етапі наперед виступає практика, тобто під час взаємодії партнерів один з одним перевіряється їхня відповідність рольової поведінки очікуваній.

Досягнення згоди при виконанні ролей на стадії залицяння є ключовим, вирішальним при дошлюбному виборі, про що свідчать роботи К. Коч у дослідженні обрання шлюбного партнера на основі «соціальної ролі» – магістрального поняття у поясненні цього процесу (Шнейдер Л. Б.) [41]. Партнери перевіряють власні враження стосовно один одного, які були ними здобуті на ціннісній стадії, оцінюють рольові очікування. У випадку відповідності рольової поведінки рольовим очікуванням представників сімейних стосунків має місце комплементарність або ж узгодженість ролей. Вчені Р. Бейлз, Р. Орт, Т. Парсонс також відмічали велике значення узгодженості між рольовою поведінкою та рольовими очікуваннями партнерів, а саме кореляцію між даною відповідністю і задоволенням шлюбом (Аккерман Н.) [1].

Невідповідність рольових очікувань провокує санкції, тобто виникає рольовий конфлікт.

Санкції являють собою реакцію представників групи, колективу на поведінку особистості, яка за тими чи іншими показниками не відповідає очікуваній. М. С. Бобнева наголошує, що визначальним аспектом функціонування групи постає інтерналізація різноманітних санкцій, тобто інтеграція цінностей, установок, норм і поглядів оточуючих у власну ідентичність та відчуття себе.

Представники групи здійснюють поведінковий самоконтроль в очікуванні позитивної реакції (схвалення) чи негативної (осуду) від оточуючих представників групи. В результаті поведінка особистості набуває впорядкованості завдяки дотриманню прийнятих норм і очікувань, так званої «легітимності», встановленою даною групою (Попович І. С.) [33].

По відношенню до пари, яка перевіряє свої стосунки, санкції виникають як маркер неприйнятних аспектів для рішення створювати сім'ю з певним партнером.

Під час рольової стадії оцінюється відповідність партнерів у питанні задоволення власних потреб один одним. Як зазначав Р. Уінч (теорія доповнювальних потреб), задоволення та винагорода постають силами зближення дошлюбних партнерів. Дане припущення співзвучне з інструментальною теорією Р. Сентерс, яка полягала у тому, що особистість прагне бути з тим, потреби кого співпадають з її власними або ж доповнюють (Андреева Т. В.) [4].

Також про взаємозв'язок стабільності емоційних стосунків з задоволенням потреб у відносинах говорив у тому числі й А. Маслоу. В його працях висвітлено, що особистості, які самоактуалізуються, тобто задовольняють потреби росту, досягають більш стабільні відносини ніж ті, які реалізують дефіцитарні потреби.

Важливим у процесі визначення родинних ролей є розподіл їх на «міжособистісні» та «конвенціональні». Конвенціональні ролі визначаються як ролі, які продиктовані соціокультурним оточенням та регулюються мораллю цього оточення, традиціями, і диктують постійні обов'язки та права представників родини; вони є стандартизованими. Міжособистісні ролі є ролями, які продиктовані характером міжособистісних стосунків, конкретним для кожної родини; вони є індивідуалізованими. Конвенціональні ролі розподіляються згідно до статусу сімейних стосунків (залежать від етнічних, історичних та культурних рис і варіюються) та за функціональним принципом.

Разом з конвенціональними, міжособистісні ролі в родині визначені впливом низки факторів: моральними установками, індивідуальними якостями представників родини, умовами життя сім'ї, звичаями тощо (Варга А. Я.) [11].

Вивчення рольової поведінки та рольових очікувань сім'ї реалізується двома підходами. Один з них передбачає розглядання рольової поведінки і рольових очікувань вузьконаправлено (наприклад, у випадку, коли чоловік прагне отримувати від жінки виконання хатніх

справ, приготування їжі, а дружина вважає за потрібне перекласти на чоловіка обов'язки за оплату усіх рахунків і таке інше). Інший підхід визначає спробу створити комплексні моделі ролей, очікувань та поведінки.

Вчений К. Кирпатрик виділяв наступні ролі, керуючись другим підходом: традиційні ролі чоловіка і дружини, партнерські ролі та товариські ролі. До того ж він описав відповідні цим ролям очікування.

Традиційні ролі приписують жінці обслуговування родини, виконання господарчих функцій, народження та виховання нащадків, підкорення інтересам чоловіка, залежність від нього, а отже, звуження кола зайнятості; чоловікові – захист та матеріальне забезпечення родини, прийняття рішень, підтримка та піклування за жінку та дітей.

Товариські ролі передбачають збереження привабливого вигляду жінки для чоловіка, задоволення сексуальних потреб, підтримку для чоловіка соціально значущих контактів. Чоловік має захоплюватись дружиною, бути ніжним до неї, підтримувати соціальні контакти і проводити дозвілля.

Партнерські ролі, насамперед, стосуються рівності статусу чоловіка і дружини, економічного внеску в життя сім'ї, рівної відповідальності за виховання дітей, розподіл хатньої роботи.

Що стосується розлучень, то традиційні ролі передбачають забезпечення чоловіком аліментів у той час, коли партнерські ролі у разі відсутності дітей наполягають на відсутності матеріальної допомоги (Шнейдер Л. Б.) [41].

Аналізуючи літературу, можна виділити наступні сімейні ролі: відповідальний за матеріальне забезпечення родини; сексуальний партнер; господар – господиня; організатор розваг; вихователь; той, хто підтримує сімейні зв'язки; психотерапевт.

Багато ролей може існувати у родинних взаєминах, проте всі вони входять до сфери сімейних цінностей, як:

1. Емоційно-терапевтична
2. Сфера соціальної активності;
3. Сфера зовнішньої привабливості;
4. Сфера особистісної ідентифікації;
5. Інтимно-сексуальна сфера;
6. Господарсько-побутова сфера;
7. Батьківсько-виховна.

Сукупність ролей повинна утворювати систему, яка відзначається цілісністю. Роль, що склалася (як і вся система ролей), має відповідати певним вимогам (Коттлер Дж., Шнейдер Л. Б.) [22, 41].

Н.Є. Хлопоніна встановила збіг рівня значущості для подружжя кожної сфери родинних цінностей (Хлопоніна Н. Є.) [39]. У загальній ціннісній узгодженості дошлюбних партнерів виявляється узгодженість ступеня (рівня) значущості в сферах родинних цінностей. Для родини, у якій спостерігається висока узгодженість сімейних цінностей, визначальною є високий рівень рольової адекватності подружжя та низький рівень конфліктності в плані підтримки, культури спілкування, емоційного благополуччя, задоволеністю сімейним життям. Узгодженість забезпечується спрямованістю на партнера у парі, вона виконує функцію позитивного мотиватора у прагненні відповідати очікуванням своєї «другої половинки». Спрямованість на шлюбного партнера визначається прагненням керуватися у родинно-рольовій взаємодії інтересами представників сім'ї та її потребами як цілісного утворення.

Підсумовуючи вище сказане, можна виділити наступні моменти:

- Вагомим регулятором родинних взаємовідносин постають рольові очікування представників сім'ї один до одного, які вибудовуються під впливом внутрішнього потенціалу особистості і соціуму. Саме очікування створюють модель передбачуваного майбутнього сім'ї.

- Ролі представляють у родинній взаємодії цілісну систему, яка має діяти узгоджено для створення міцних стосунків у сім'ї. У разі неузгодженості ролевих очікувань виникає конфлікт подружнього життя.

- Комплекс ролей, виконуваних особою, має забезпечувати задоволення її потреб у родині. Серед них – потреба у коханні, визнанні, повазі. Разом з цим, ролі повинні бути співвідносними з можливостями особистості задля підтримання психологічного здоров'я людини, та задовольняти усіх членів сім'ї.

1.3 Наслідування моделі сім'ї під впливом сімейних стосунків для наступних поколінь

Наукові праці сучасних педагогів та психологів (А. Варга [11], Ю. Гіппенрейтер [15], Р. Кемпбел [20]), позиціонують сім'ю як визначальний чинник розвитку особистості підростаючого покоління.

Наслідування поколінь здавна було темою досліджень і особливої уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Одним із перших, хто розробляв питання сімейного виховання, був Я. А. Коменський. На його думку, освітній заклад, вихователі мають змогу лишень розвинути, направити виховання дітей у необхідне русло, проте саме у родинному колі з'являються основні настанови та повчання особистості (Гаміна Т. С., Гончар О. Ю.) [14].

К. Д. Ушинський розумів виховання в сім'ї як процес створення внутрішньої спрямованості особистості. Головним завданням він вважав підготовку дитини до життя.

А. С. Макаренко зауважив, що виховання дітей батьками прирівнюється до виховання історії країни, всесвітньої історії (Гаміна Т. С., Гончар О. Ю.) [14].

Можна стверджувати, що родинне виховання представлено комплексом, системою поведінкових стереотипів, що впливають на дитину, на її становлення.

Для визначення відносин між представниками поколінь у родині потрібно визначити, які існують стилі батьківського ставлення до нащадків (Чанцева-Коваленко О. М.) [40]. Обраний стиль детермінує систему виховання, якій властиве спрямоване використання методів і прийомів виховання (Власова О.І.) [13].

Авторитарний стиль виховання пов'язаний із тактикою диктату та авторитарною гіперсоціалізацією, пригнічує почуття дитини, такі як самостійність, гідність, ініціативу у підростаючого покоління. Жорсткість, наказовість, примус порушують формування здорової особистості дитини, руйнують її віру у власні сили, у себе.

Демократичний стиль виховання передбачає тактику співробітництва та кооперації та пов'язаний з підтримкою, взаєморозумінням, співпереживанням, участю та зацікавленістю життям дитини, ставленні до неї як до окремою особистості, яку треба поважати.

Ліберальний стиль виховання пов'язаний із тактикою невтручання, незалежного життя дітей та дорослих. Інакше кажучи, сім'я сприймається наче співмешкання дорослих та дітей без глибоких душевних переживань та турбот. Призводить до збайдужілості підростаючого покоління до оточуючих людей. Діти зростають егоїстами і надають родині суто формальне значення.

Потуральний стиль виховання передбачає тактику опіки, симбіоз дитини з батьками. Дитину залюблюють, позбавляють всіляких турбот і складностей, задовольняючи її потреби. У цьому разі особистість підростаючого покоління стає егоцентристом, інфантом, безініціативною, безпорадною; вона не вміє відповідати за наслідки своєї діяльності, проявляти себе, приймаючи власні рішення.

Нестійкий стиль виховання передбачає хаотичний перехід дорослих від одного стилю виховання до другого, що призводить до відчуженості дитини до батьків. В результаті стосунки формуються недовірливими до дорослих; дитина звертає увагу на форму звертань, замість змісту і наповнення. На перший план виступає емоційний фон відносин у родині (Дмитренко А. К., Мармазинська П. Є., Тарновська О. С.) [16].

На основі аналізу педагогічного досвіду можна зробити висновок про відсутність єдиної класифікації методів виховання дітей у родині. Проте, є можливість об'єднати їх у групи за ознаками, виділивши дві основні: традиційні та інтерактивні.

Для традиційних методів характерною особливістю є виокремлення родинних цінностей та вербальність. У процесі бесід дорослі з дитиною обмінюються досвідом, цінностями, думками (Максимова Н. Ю.) [25]. Методи, які превалюють:

- методи стимулювання поведінки дитини і її діяльності (практична діяльність, вимога, доручення);
- методи організації діяльності для формування досвіду (заохочення, покарання, довіра) (Алексєєнко Т. Ф.) [3].

Для інтерактивних методів характерне формування моделей реальних ситуацій з життя, рольові ігри як компонент сімейно-рольової взаємодії. Характерні методи тим, що сприяють моделюванню сімейних цінностей, співпраці членів родини, гармонійних стосунків, дійсного авторитету батьків у дитини [19]. Методи, які превалюють:

- методи діалогічної взаємодії (обмін цінностей, визначення власної позиції у розподілі родинних обов'язків та відношення до кожного представника родини, включаючи самого себе);
- методи пізнавальної взаємодії (отримання, систематизація і вдосконалення отриманих від батьків знань та вмінь).

Батьківська система виховання, модель сім'ї – осередок формування особистості, «Я-концепції». Чим більш гармонійною, цілісною та узгодженою вона буде, тим гармонічнішою та ціліснішою сформується дитина у ній. Саме із родини особистість формує власний світогляд, переносить основні риси родинних взаємин для формування сім'ї у дорослому житті і аналогічно виховує своїх дітей, створюючи безперервний ланцюжок наслідування.

Т. М. Кузьменко зазначав визначальний вплив батьківської моделі на модель подружжя, який здійснюється шляхом вибору майбутнього партнера: вірогідність гармонійного союзу вища у випадку близькості моделей сімей, із яких вийшли молодята (Кузьменко Т. М.) [23].

Гармонійності стосунків слугує ступінь узгодженості образу родини партнерів, який виступає цілісним та інтегрованим утворенням. Пов'язаними з образом родини постають поняття «рольові експектації (очікування)».

Висновки до першого розділу

Сім'я – багатофункціональне утворення суспільства, яке водночас є його структурною одиницею, малою соціальною групою та суспільним інститутом, засноване на кровній спорідненості, спільному побуті, у якому відбувається соціалізація і становлення особистості. Особливостями родини як цілого є установки сімейних стосунків, що несуть на собі відбиток тієї культури, до якої вони належать. Відмінними рисами виступають: емоційність, поліфункціональність, конфіденційність. Сім'ї властиві такі поняття як структура, типи, функції, ролі. Розглядаючи родину як цілісне формування доцільно дотримуватись системного підходу у її вивченні.

Складовою сімейного простору являється особистість як окремий компонент родинно-рольової взаємної діяльності. Особистість у ньому

створює певні відносини і займає відповідне місце у ієрархії сім'ї. Стосунки, що з'являються у процесі, продукують очікування та домагання, які висуває людина. Джерелом очікувань можуть являтися: особистість, явище, колектив, подія тощо. Можливість взаємозв'язку своєї перспективи з подіями у часі називається вибудовою або конструюванням свого майбутнього, з яким пов'язаний психічний процес контролю та регуляції поведінки. Соціальні або рольові очікування відбивають та конструюють соціальну дійсність. Вибудовуючи очікування щодо родинних стосунків, людина продукує модель очікуваного майбутнього своєї сім'ї.

Рольові очікування є регулятором родинних стосунків. Вони можуть бути узгодженими при співпадінні очікувань з рольовою поведінкою учасників взаємодії, що свідчить про гармонійний союз; у випадку неузгодженості виникає рольовий конфлікт, який спонукає санкції та веде до кризового стану. Сукупність ролей, виконуваних особистістю, покликана забезпечувати задоволення власних потреб у сім'ї, таких як: потреба у визнанні, коханні, повазі. Поряд з цим, ролі мають бути співвідносними з можливостями людини задля підтримання психологічного здоров'я особистості, та задовольняти всіх представників сімейного союзу.

Створюючи родину, подружжя створює осередок для формування особистості власних дітей, які будуть наслідувати батьківську систему виховання у створенні своєї сім'ї. Тому гармонійно вибудована родина з компліментарністю ролей у ній є запорукою формування здорової, цілісної та гармонійної особистості.

У даний час інститут родини під впливом соціально-економічного розвитку зазнає суттєвих змін структури та функціоналу. Наряду з послабленням матеріального і духовного захисту родин, орієнтування на малодітність, пониження статусу сім'ї у житті індивіду та погіршення батьківсько-дитячих взаємин виступають суперечливістю та

невизначеність родинно-рольових стосунків. Родини все більше потребують допомоги у вирішенні даних проблем фахівцями.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ У СІМЕЙНИХ СТОСУНКАХ

2.1 Опис методів досліджень очікувань та задоволеності шлюбом у вимірі сімейних взаємовідносин

Для дослідження були використані чотири методики: «Рівень соціальних очікувань» (І. Попович), «Рольові очікування та домагання у шлюбі» (РОД) (А. Волкова), «Задоволеність шлюбом» (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко) та «Аналіз сімейних взаємин» (Е. Ейдемільер).

Опитувальник «Рівень соціальних очікувань» (І. Попович) дозволяє визначити рівень соціальних очікувань, міру обізнаності про очікуваний перебіг подій, рівень передбачуваного ставлення до представників шлюбної пари, ступінь очікуваних результатів діяльності опитуваних.

Аналіз проблемних ситуацій, які розбираються даним опитувальником, активізує процес психічної регуляції поведінки подружжя. У цьому процесі задіяні когнітивна, поведінкова та емоційна готовність шлюбних партнерів до очікуваного перебігу подій, які пов'язані зі здатністю до соціальних дій.

Передбачувана готовність до дії активізується наступними соціально-психологічними складовими: особливість ставлення партнера до учасників взаємин, обізнаність про очікуваний перебіг подій та особливість регуляції взаємодії. Вказані структурні складові визначають міру соціальних очікувань партнера.

Сума балів шкал соціальних очікувань вираховується за участі ключа і переводу відповідей у бали за допомогою певних вимог. Умовно шкали діляться на дві частини. Першу частину складають три шкали: обізнаність партнера про очікуваний перебіг подій, особливість ставлення до представників міжособистісних взаємин, особливість регуляції партнером міжособистісної взаємодії.

ОПо – шкала ступеня обізнаності про очікуваний перебіг подій. Характерні для неї бали: 4-16 балів – низький рівень; 17-24 балів – середній рівень; 25-28 балів – високий рівень.

ОСо – шкала рівня передбачуваного відношення до членів міжособистісної взаємодії. Характерні для неї бали: 3-9 балів – низький рівень; 10-17 балів – середній рівень; 18-21 балів – високий рівень.

ОРо – шкала ступеню очікуваних результатів діяльності. Характерні для неї бали: 7-31 балів – низький рівень; 32-44 балів – середній рівень; 45-49 балів – високий рівень.

Друга частина представлена зведеною шкалою ступеню соціальних очікувань – РСОо. Вона допомагає визначити рівень соціальних очікувань, який є найважливішим параметром, за спеціальною формулою, де РСОо дорівнює сумі ОПо, ОСо і ОРо.

У зазначеній формулі PCOo – міра соціальних очікувань опитуваного; OПо – міра обізнаності про очікуваний перебіг подій; OCo – рівень передбачуваного відношення до представників міжособистісної взаємодії; OРо – міра передбачуваних результатів діяльності.

Характерні для шкали бали: 14-62 бали – низький рівень; 63-82 бали – середній рівень; 83-98 балів – високий рівень.

Слід зауважити, що крайні результати зустрічаються надзвичайно рідко і можуть бути визначені як недостовірні.

Високі результати свідчать про те, що особистість добре орієнтується у просторі соціально-психологічної реальності, має високий ступінь розвитку соціальної рефлексії та вміє сприймати очікування оточуючих стосовно себе. До того ж у неї наявні реалістичний рівень домагань і цінність власних дій. Може вільно відстоювати свою життєву позицію, незважаючи на авторитетні думки інших людей, має прагнення до самоствердження та виправлення помилок завдяки власним зусиллям. Також люди з високим рівнем соціальних очікувань вміють передбачати перебіг подій і визначати варіанти виходу із складних життєвих ситуацій.

Особистості із середнім рівнем соціальних очікувань також вміють орієнтуватися у соціально-психічній реальності і добре розуміти та сприймати очікуваний розвиток подій, йти на компроміс у взаємовідносинах та узгоджувати інтереси свої з інтересами оточення. Однак, на відміну від тих, хто має високий ступінь соціальних очікувань, особистості із середнім рівнем не можуть достатньо критично оцінити свої можливості і ситуацію, яка склалася, а отже, прийняти правильне рішення.

Низький рівень свідчить про низьку здатність орієнтуватися у соціально-психічній реальності, мати нечіткі і розпливчасті очікування соціального характеру. Наближене уявлення про перебіг подій подекуди поєднується з перебільшеним ставленням до себе як до самоцінності. Ці

особи відрізняються конфліктністю поведінки, завищеними очікуваннями від оточення разом із заниженими вимогами до себе. Все це призводить до перепон у міжособистісній взаємодії та впливає на мотивацію.

Результати дослідження соціальних очікувань кожного члена сімейних відносин зведені у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Рівень соціальних очікувань шлюбних партнерів

№ сім'ї	Рівень соціальних очікувань (PCOo), чоловіки	Рівень соціальних очікувань(PCOo), жінки
C1	87	78
C2	82	83
C3	81	75
C4	96	86
C5	87	78
C6	62	70
C7	87	76
C8	72	78

C9	70	76
C10	68	75
C11	75	73
C12	96	80
C13	74	82
C14	62	89
C15	70	82

Методика «Рольові очікування та домагання у шлюбі» (РОД) А. Волкової призначена для діагностики рольової сумісності шлюбного тандему. Міра узгодженості сімейних цінностей детермінує характер подружніх стосунків, які багато в чому залежать від рольових уявлень про відповідальність обох сторін рольової взаємодії за реалізацію відповідної сімейної сфери. Адекватність рольової поведінки шлюбної пари залежить від відповідності рольових очікувань рольовим домаганням подружжя, тобто установка дружини і чоловіка на активне виконання партнером родинних обов'язків і особиста готовність кожного з них виконувати сімейні ролі.

Методика РОД дозволяє визначити:

1. Уявлення подружжя про значущість у сімейному житті сексуальних взаємин, особистісної ідентифікації чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, соціальної активності як професійних інтересів кожного з подружжя, господарсько-побутового обслуговування, моральної та емоційної підтримки, зовнішньої привабливості шлюбних партнерів. Ці показники складають шкалу родинних цінностей, відображаючи основні функції сім'ї.

2. Уявлення шлюбних партнерів про бажаний розподіл ролей між ними при реалізації сімейних функцій об'єднані шкалою рольових очікувань та домагань (Волкова А.Н., Трапезникова Т.М.) [12].

Опитувальник складається з двох субтестів (жіночий і чоловічий варіант) по 36 тверджень в кожному і передбачає участь обох представників подружжя.

Аналізування результатів тестування передбачає 3 етапи:

1. Аналіз індивідуальних показників по шкалах сімейних цінностей, рольових очікувань та домагань чоловіка (дружини).

2. Порівняльне аналізування уявлень про сімейні цінності і рольових установок чоловіка і дружини. Чим менше різниця показників шкал родинних цінностей чоловіка і дружини відповідно, тим більше узгодженість уявлень подружжя стосовно найбільш значущих сфер життєдіяльності родини. Різниця більше 3 балів свідчить про достатньо високий рівень конфліктності партнерів у питаннях даної сфери сімейних стосунків.

3. Визначення міри рольової адекватності подружжя в п'яти сферах міжособистісної взаємодії у родині. Рольова адекватність чоловіка визначається як різниця балів оцінок рольових домагань дружини і очікувань чоловіка; відповідно, рольова адекватність дружини визначається як різниця балів, що характеризують рольові домагання чоловіка і рольові очікування дружини. Рольова адекватність чоловіка тим більша, чим менше різниця і, відповідно, орієнтація дружини на особисте виконання даної функції відповідає установкам чоловіка на активну роль партнера в родині. Рольова адекватність дружини тим вища, чим менша різниця, отже спрямованість чоловіка виконувати зазначену функцію відповідає установкам дружини на активну роль чоловіка в сім'ї.

Критерії автоматичної інтерпретації містять оцінювання наступних показників: шкала сімейних цінностей, рольові очікування і домагання, узгодженість сімейних цінностей, рольова адекватність чоловіка та дружини.

Критерії представлені у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Критерії автоматичної інтерпретації

Назва	Найнижчі	Середні	Високі
1. Шкала сімейних цінностей	0-3	4-6	7-9
2. Рольові очікування / домагання	0-3	4-6	7-9
3. Узгодженість сімейних цінностей	4-9	2-3	0-1
4. Рольова адекватність	7-9	4-6	0-3

Внаслідок опитувань 15 подружніх пар за методикою А. Волкової «Рольові очікування та домагання у шлюбі» (РОД) отримані наступні результати щодо рольової адекватності жінок та чоловіків як представників кожної з пар та встановлено наступні показники узгодженості родинних цінностей цих шлюбних партнерів (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Рольова адекватність жінок і чоловіків та узгодженість сімейних цінностей

Сім'я	Рольова адекватність Чоловіки	Рольова адекватність Жінки	Узгодженість сімейних цінностей

Шифр сім'ї	Господарсько-побутова чол.																																														
	Батьківсько-виховна чол.			Соціальна активність чол.			Емоційно-психологічна чол.			Зовнішня привабливість чол.			Господарсько-побутова жін.			Батьківсько-виховна жін.			Соціальна активність жін.			Емоційно-психологічна жін.			Зовнішня привабливість жін.			Інтимно-сексуальна сум.			Особистісна ідентифікація с.			Господарсько-побутова сум.			Батьківсько-виховна сум.			Соціальна активність сум.			Емоційно-психологічна сум.			Зовнішня привабливість сум.	
C1	2	0	1	1	5	0	3	4	3	2	0	0	1	1	2,5	2	3,5																														
C2	1	1	3	1	3	1	2	1	4	1	0	2	0	4	2	2,5	1																														
C3	1	0	4	2	1	3	3	0	4	5	0	1	1	5	2	1	2																														
C4	2	2	3	2	1	1	0	3	2	4	1	3	0,5	2	0	0	2,5																														
C5	2	3	0	1	3	1	2	3	2	5	1	2	0,5	1,5	1,5	1,5	1																														
C6	4	0	1	0	3	6	1	3	3	6	4	2	5	3,5	1	1,5	4,5																														
C7	3	2	0	3	1	4	1	1	3	5	1	1	3,5	1	0,5	0	3																														
C8	0	1	2	1	4	1	2	4	2	2	1	2	0,5	3,5	1	1,5	3																														
C9	1	2	3	6	5	1	1	1	0	2	1	4	0	1	2	3	1,5																														
C10	5	5	0	6	0	1	6	2	4	3	0	3	2	2	1	5	1,5																														
C11	2	1	1	3	0	4	3	2	5	1	1	2	3	5,5	0,5	1	0,5																														
C12	2	1	1	4	3	3	2	3	0	3	2	2	0,5	1,5	2	2	0																														
C13	2	0	4	1	2	0	0	1	2	2	0	4	1	3	1,5	1,5	2																														
C14	4	3	3	4	3	0	0	1	3	7	3	1	2	1,5	1	0,5	2																														
C15	1	1	0	2	0	3	2	0	1	1	0	2	1	4,5	0	1,5	0,5																														

Використання опитувальника «Задоволеність шлюбом» (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко) допомагає здійснити діагностику ступеня задоволеності шлюбом кожного з членів подружжя окремо. Результати наочно показують збіг або розходження думок всередині пари. Основу опитувальника складає уявлення про задоволеність подружнім життям як про досить стійке емоційне явище, яке містить у собі скоріше почуття, емоцію, переживання, ніж раціональну оцінку успішності

шлюбом; однак результати опитувальника відображають суб'єктивне ставлення кожного з пари до створеного союзу і висловлюють власне задоволення чи розчарування від нього. Цінність опитувальника полягає ще й у тому, що його можна застосовувати для діагностики кризового стану подружжя на будь-якому етапі життєвого циклу родини.

Текст методики складається із 24 тверджень, які зводяться до наступних типів:

1. Порівняння власного шлюбу з іншими;
2. Припущення стосовно оцінки свого подружнього життя з боку;
3. Констатація певних почуттів на адресу чоловіка на даний момент часу або в минулому;
4. Власне оцінювання дружини за низкою параметрів;
5. Установка на зміни у характері партнера;
6. Позитивна або негативна думка щодо шлюбу взагалі.

На кожне твердження пропонуються три варіанти відповідей: «вірно», «невірно», «важко відповісти». Твердження містять як позитивні, так і негативні характеристики подружнього життя, сформульовані в позитивній і в негативній формі. Питання не стосуються якихось інтимних фактів і подробиць.

Відповіді розшифровуються за допомогою ключа. У випадку, коли варіант відповіді (а чи в) збігається з наведеним у ключі, то нараховується 2 бали, якщо відповідь (б) – 1 бал, якщо варіант відповіді не збігається з ключем, то нараховується 0 балів. Потім підраховується сумарний бал. Високий результат свідчить про задоволеність шлюбом.

Вся вісь сумарних балів опитувальника об'єднана у сім категорій:

- 0-16 балів – абсолютно неблагополучні;
- 17-22 балів – неблагополучні;
- 23-26 балів – скоріше неблагополучні;
- 27-28 балів – перехідні;
- 29-32 балів – швидше благополучні;

- 33-38 балів – благополучні;
- 39-48 балів – абсолютно благополучні стосунки.

Результати задоволеності шлюбом 30 респондентів представлені у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Задоволеність шлюбом представників подружніх пар

№ сім'ї	Задоволеність шлюбом, чоловіки	Задоволеність шлюбом, жінки
C1	38	30
C2	36	34
C3	35	31
C4	43	42
C5	40	38
C6	20	18
C7	40	28
C8	34	31
C9	33	20
C10	29	26
C11	36	38
C12	42	37
C13	38	30
C14	41	42
C15	32	31

Опитувальник «Аналіз сімейних взаємин» (Е. Ейдемільер) використовується для вивчення впливу батьків на виховання власної дитини і пошуку помилок в батьківському вихованні. Методика «Аналіз сімейних взаємин» дозволяє діагностувати небажаний та некоректний вплив представників сім'ї один на одного, порушення при виконанні ролей в родині і перешкоди для її цілісності.

Опитувальник АСВ включає 130 тверджень, що стосуються виховання дітей, і 20 шкал. Перші 11 шкал відображають основні стилі

родинного виховання; 12, 13, 17, 18 шкали дозволяють отримати уявлення про структурно-рольовий аспект життєдіяльності сім'ї, 14 та 15 шкали показують визначальні моменти функціонування системи взаємних впливів, 16, 19 і 20 шкали демонструють роботу механізмів сімейної інтеграції.

Для досягнення мети дослідження постала необхідність у виконанні наступних завдань:

1. Дослідити взаємозв'язок рольової адекватності чоловіків та жінок у парі зі сферою сімейних цінностей;
2. Визначити взаємозалежність між сферою сімейних цінностей та задоволеністю шлюбом;
3. Прослідкувати взаємозв'язок рівня соціальних очікувань та задоволеності шлюбом;
4. Визначити вплив рольових очікувань на батьківсько-дитячі стосунки.

Дослідження сім'ї як цілісної системи, на нашу думку, слід починати з дослідження її окремих складових, якими є чоловік та дружина. Саме вони формують сімейні взаємовідносини, задають вектор руху родини, закладають фундамент для росту та розвитку нащадків шляхом здійснення виховного процесу. Кожному представнику сімейного союзу властивий індивідуальний набір якостей та поглядів як на своє місце у родині, так і на модель сім'ї у цілому. Тому очевидно, що у кожного члена родини як незалежної особистості з власних міркувань і уявлень про себе та свого партнера створюється певний образ родини та виникають відповідні очікування. Шлюбні партнери ще до зустрічі один з одним конструюють особистісний підхід до власної ролі у майбутній родині, передбачають певні патерни поведінки та шукають підсвідомо тих партнерів, які будуть їм відповідати та виконувати очікувані ролі, задовольняючи партнерські очікування. Тобто, вибудовується образ

очікуваного перебігу подій, модель передбачуваного майбутнього своєї сім'ї.

Саме тому було важливо дослідити рівень соціальних очікувань особистості представників подружжя, який дозволив нам зробити опитувальник «Рівень соціальних очікувань», створений І. Поповичем.

Вибудована модель сім'ї, бажана та реалізована з часом, містить у собі рольову диференціацію між подружжям за основними сферами сімейних цінностей. Уявлення про власне місце у рольовій структурі сім'ї та відповідні очікування виконання певних ролей від партнера продукують родинно-рольові взаємини, які у підсумку суттєво впливають на гармонію життя і функціонування сім'ї загалом. У цьому питанні стає в нагоді методика А. Волкової «РОД». Доречно було визначити розподіл рольових домагань та очікувань подружжя та значущість кожної сфери родинних цінностей, щоб зрозуміти коливання у стосунках пар.

До того ж потрібно визначити як узгоджуються сімейні цінності у шлюбі, виходячи з положення, що неузгодженість провокує конфлікти у родині. Розподіл узгодженості цінностей у родині допоможе визначити «слабке місце» у стосунках.

Рольова адекватність демонструє те, наскільки очікування партнера співпадають з власними домаганнями чоловіків та жінок. Отже нами необхідно встановити взаємозв'язок між узгодженістю цінностей у сім'ї та рольовою адекватністю представників подружжя.

Наступним кроком вбачаємо дослідити міру задоволеності шлюбом обох партнерів окремо. У цьому питанні у нагоді стає опитувальник В. Століна, Т. Романової та Г. Бутенко «Задоволеність шлюбом». Хоча методика дає доволі суб'єктивний погляд кожного з партнерів на власний шлюб, проте саме це здатне висвітлити результат відповідності бажаної моделі сім'ї реальній. Для цього доречним стане порівняння рівня соціальних очікувань з

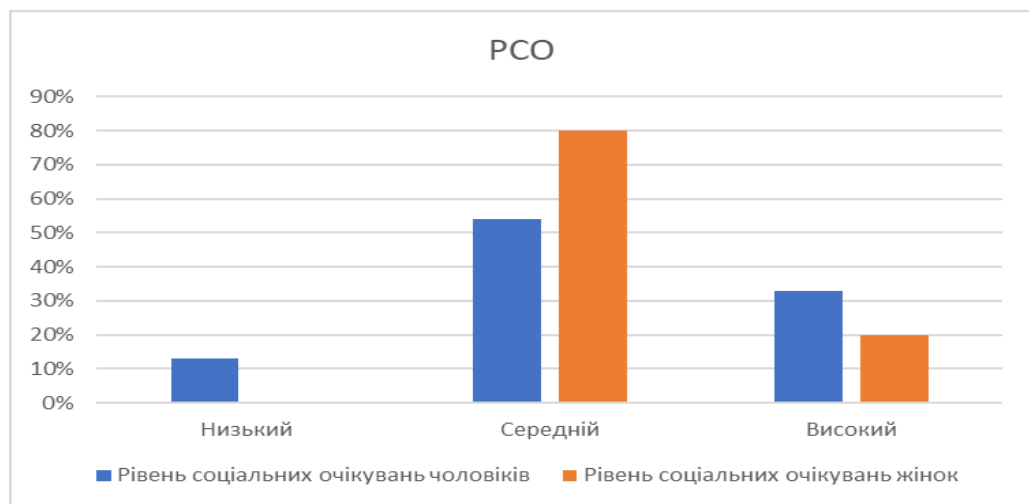
показниками задоволеності подружнім життям задля встановлення взаємозв'язку між ними.

Розібравши стосунки дорослого покоління, має місце дослідження впливу батьків на покоління підростаюче, а саме особливості виховання чоловіками і жінками власних дітей. У цьому нам допоможе опитувальник Е. Ейдеміллера «Аналіз сімейних взаємин».

2.2 Аналіз отриманих результатів досліджень за використаними методиками

Результат за опитувальником «PCO» І. Поповича

Результати опитувальника «Рівень соціальних очікувань» (І. Попович) наведені на рис. 2.1 та у табл. 2.1.

Рисунок 2.1 – Розподіл дослідження рівня соціальних очікувань (PCO) чоловіків та жінок, які знаходяться у шлюбі

У дослідженні взяли участь 30 респондентів (15 жінок та 15 чоловіків), які перебувають у шлюбі від 5 до 10 років.

Діаграма розподілу демонструє здебільшого середній рівень соціальних очікувань у жінок і чоловіків, який саме визначається умінням орієнтуватися відносно виміру соціально-психічної реальності та чітким розумінням відносно очікуваного перебігу подій, а також

здатністю до узгодження власних інтересів з інтересами оточення. Проте слід відзначити, для середнього рівня характерним виступає схильність критично оцінювати ситуацію та приймати рішення.

Результати за методикою «Рольові очікування і домагання у шлюбі (РОД)» О. Волкової

За результатами дослідження опитувальника «Рольові очікування та домагання у шлюбі» (РОД) (А. Волкова) встановлено, що значущість інтимної сфери у подружньому житті оцінили середньо 81% жінок та 66% чоловіків, тоді як 13% жінок та 13% чоловіків недооцінюють важливість даної сфери; визначальне місце їй відводить 6% жінок і 21% чоловіків.

Отже, чоловіки здебільшого мають адекватне відношення до даної сфери і вважають гармонію у інтимному житті значущою, проте не головною для сімейного благополуччя.

За шкалою особистісної ідентифікації: 13% чоловіків та жінок схильні до автономії від своїх партнерів, 60% жінок і 46% чоловіків посередньо відносяться до спільності інтересів, 27% жінок та 40% чоловіків відзначають високий рівень ідентифікації з партнером.

Тобто, чоловіки більше за жінок прагнуть мати з партнером спільні інтереси та проводити вільний час.

Шкала господарсько-побутової сфери цінностей показала, що 6% жінок і 21% чоловіків низько оцінюють дану сферу, 73% жінок та 67% чоловіків – середньо, а 21% і 13% жінок і чоловіків відповідно надають їй велике значення. До того ж у жінок спостерігаються високі вимоги на рівні із середніми домаганнями у той час, коли у чоловіків очікування та домагання знаходяться здебільшого на середньому рівні.

Отже, чоловіки та жінки здебільшого виступають за адекватне відношення до значущості господарсько-побутової сфери, хоча, в той же час, жінки пред'являють більш високі очікування, ніж чоловіки.

Шкала батьківсько-виховної сфери дала наступні значення: 6% жінок та 67% чоловіків – низькі, 67% жінок та 33% чоловіків – середні, 27% жінок – високі. Переважно високі очікування та середні домагання жінок у цій сфері зіставляються із середніми очікуваннями та домаганнями чоловіків.

Тому видно, що більш вагоме значення дана сфера має для жінок, тоді як для чоловіків вона не є значимою у більшості випадків.

Соціальна активність знаходиться у жінок і в чоловіків однаково на середньому (67%) і високому (33%) щаблі. До того ж що у чоловіків, що у жінок відмічаються високі домагання у даній сфері.

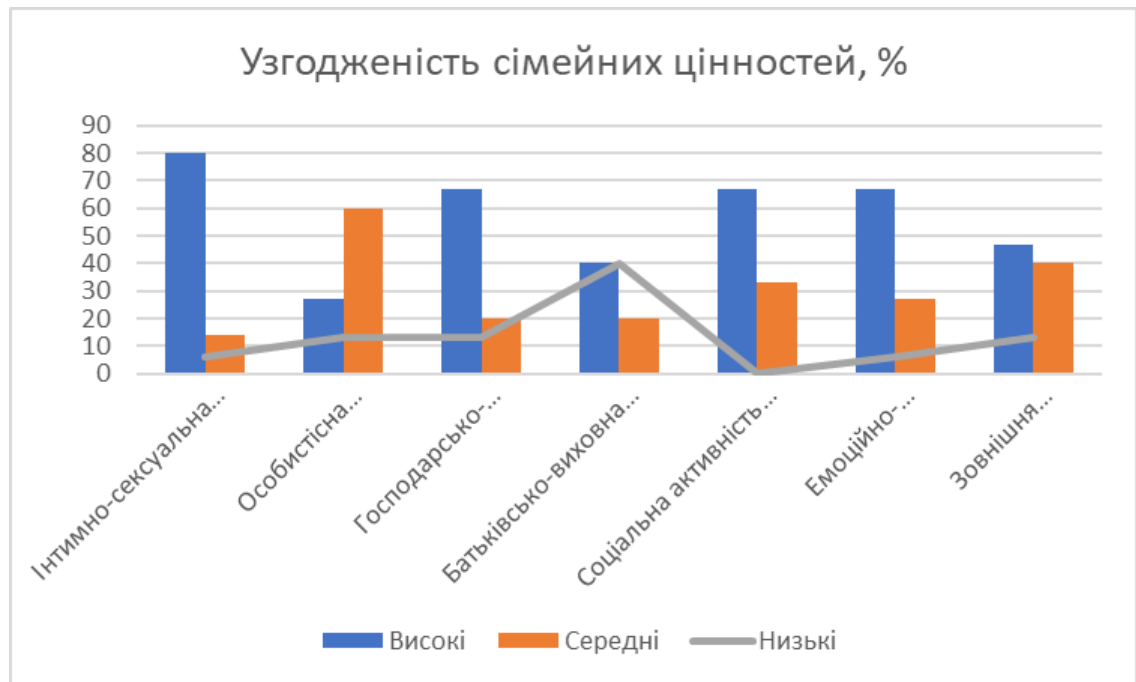
Приходимо до висновку, що питання кар'єри та активності ззовні родини є однаково значущим для обох партнерів.

Стосовно емоційно-психологічної сфери у родині, вона: для 6% жінок – низька, для 40% жінок і 54% чоловіків – середня, для 54% і 46% відповідно – висока. У жінок високі очікування та високі домагання здебільшого відповідають високим очікуванням чоловіків у даному аспекті родинних взаємин.

Отже, психологічний клімат і емоційна підтримка значуща для обох партнерів.

Щодо зовнішньої привабливості, то 27% чоловіків ігнорують цю сферу, 54% жінок і 46% чоловіків відносяться посередньо, а 46% жінок та 27% чоловіків вважають її значущою. Тому можна зробити висновок, що зовнішня привабливість хвилює більше жінок, ніж чоловіків.

У другому етапі визначаємо розподіл узгодженості сімейних цінностей (УСЦ). Результати показані на рис. 2.2.

Рисунок 2.2 – Розподіл узгодженості сімейних цінностей подружніх пар

За результатами дослідження встановлено, що у інтимно-сексуальній сфері спостерігається 6% неузгодженості, 13% пар мають середній рівень узгодженості, тоді як 80% повністю узгоджені у даній сфері.

Щодо особистісної ідентифікації, то неузгоджених пар – 13%, середньо узгоджених – 60%, а 27% абсолютно узгоджені у даному питанні.

Розглядаючи господарсько-побутову сферу, низька узгодженість спостерігається у 13% опитуваних, 20% мають середню узгодженість, а високий рівень узгодженості визначається у 67% пар.

Батьківсько-виховна сфера має наступні результати узгодженості: 40% – низькі, 20% – середні та 40% – високі.

Сфера соціальної активності демонструє наступні показники: 33% посередньої узгодженості і 67% високої узгодженості.

У емоційно-психологічній сфері спостерігаються такі рівні узгодженості: 67% – високий, 27% – середній та 6% – низький.

Сфера зовнішньої привабливості демонструє високий ступінь узгодженості у 47% пар, середній – у 40%, а низький – у 13%.

Виходячи з наведених результатів, приходимо до висновку, що саме батьківсько-виховна сфера сімейних цінностей постає найбільш проблемною у питаннях збереження сімейного благополуччя.

Третій етап дослідження продемонстрував рольову адекватність чоловіків і жінок у подружньому союзі, представлених у таблиці 1.3. Результати дослідження виявили майже однаковий відсотковий розподіл по сферах сімейних цінностей як у чоловіків, так і у жінок, а саме:

- господарсько-побутова сфера: 80% висока і 20% середня РА у чоловіків і жінок відповідно;
- батьківсько-виховна сфера: 94% висока та 6% низька РА;
- соціальна активність: 87% висока та 13% середня РА;
- емоційно-психологічна: 73% висока та 27% середня РА;
- зовнішня привабливість: 6% низька, 34% середня та 60% висока РА у чоловіків та 80% висока і 20% низька РА у жінок.

Кореляційний аналіз, проведений між РА та УСЦ, встановив взаємозв'язок між УСЦ в батьківсько-виховній сфері та РАЧ у сфері зовнішньої привабливості ($r = -0,514$; $p \leq 0,05$), між УСЦ в сфері соціальної активності та РАЧ у сфері зовнішньої привабливості ($r = 0,656$; $p \leq 0,01$).

На основі трьох етапів дослідження по даній методиці можна зробити висновок, що жінки схиляються до соціальної активності на рівні з чоловіками. Від цього їх увага знижується у батьківсько-виховній сфері, яку вони прагнуть розділяти з чоловіками. Їх партнери, натомість, воліють залишити головну роль у питанні кар'єри за собою, тому, хоча і включаються у виховний процес, проте залишають вирішальну роль за жінкою у батьківсько-виховній сфері родинного життя.

**Результати за тест-опитувальником «Задоволеність шлюбом»
(В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко)**

За методикою «Задоволеність шлюбом» (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко) визначено ступінь задоволеності шлюбом опитуваних подружніх пар (рис. 2.3).

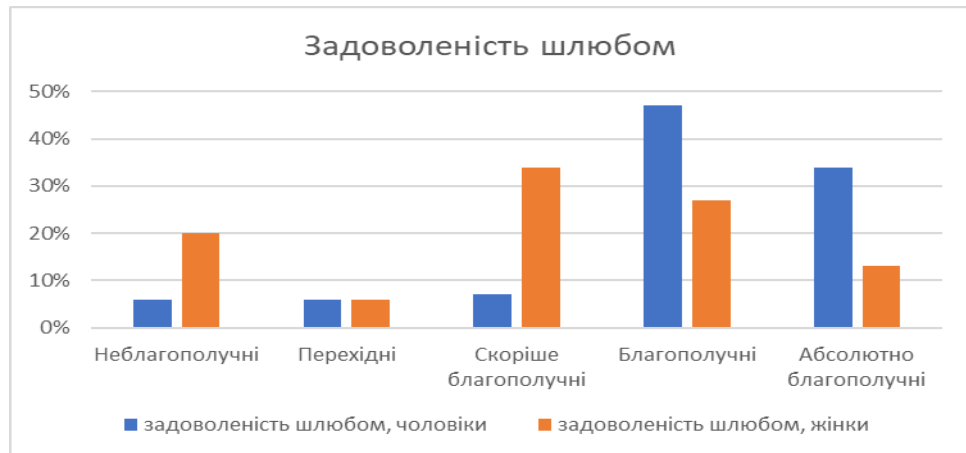

Рисунок 2.3 – Рівень задоволеності шлюбом у відсотковому відношенні

З діаграми видно, що переважна більшість чоловіків та жінок характеризують свій шлюб як благополучний.

З метою встановлення взаємозв'язку узгодженості сфер сімейних цінностей та задоволеністю шлюбом був проведений кореляційний аналіз. Результати подано у табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Результати дослідження взаємозв'язку задоволеності шлюбом та узгодженості сфер сімейних цінностей

	Задоволеність шлюбом, жінки	Узгодженість сфер сімейних цінностей
Задоволеність шлюбом, чоловіки	0.685**	-0.656**
Задоволеність шлюбом, жінки		-0.538*

Кореляційний аналіз продемонстрував взаємозалежність між задоволеністю шлюбом жінок та задоволеністю шлюбом чоловіків ($r=0,685$; $p \leq 0,01$), між узгодженістю сімейних цінностей та задоволеністю

шлюбом чоловіків ($r= 0,656$; $p\leq 0,01$), а також між задоволеністю шлюбом жінок та узгодженістю сімейних цінностей ($r= 0,538$; $p\leq 0,05$).

Отже, робимо висновок, що узгодженість сімейних цінностей впливає на ступінь задоволення подружніми відносинами, а також те, що ступінь задоволеності шлюбом чоловіків та жінок тісно пов'язаний у парі.

Результати проведеного кореляційного аналізу рівня соціальних очікувань та задоволеності шлюбом наведено у табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Результати дослідження взаємозалежності PCO та задоволеністю шлюбом

	Задоволеність шлюбом, жінки	Рівень соціальних очікувань, чоловіки	Рівень соціальних очікувань, жінки
Задоволеність шлюбом, чоловіки	0.685**	0.701**	0.589*
Задоволеність шлюбом, жінки		0.396	0.583*
Рівень соціальних очікувань, чоловіки			0.228

За результатами проведеного аналізу встановлено: задоволеність шлюбом чоловіків позитивно корелює з PCO чоловіків ($r= 0,701$; $p\leq 0,01$), задоволеність шлюбом жінок позитивно корелює із PCO жінок ($r= 0,583$; $p\leq 0,05$).

Отже, від рівня соціальних очікувань особистості залежить здатність подружжя вибудувувати модель очікуваного майбутнього своєї сім'ї.

Результат за опитувальником «Аналіз сімейних взаємин»

Результати опитування за методикою АСВ представлені у табл.

2.7.

Таблиця 2.7

Результати дослідження за опитувальником «Аналіз сімейних взаємин»

Показники	C1		C2		C3		C4		C5		C6		C7		C8		C9		C10		C11		C12		C13		C14		C15		
	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	
Г+	4	7	4	9	4	3	3	7	3	6	1	4	1	8	1	2	5	6	3	7	2	9	4	7	2	8	2	6	3	8	
Г-	9	3	7	0	3	1	8	0	7	0	3	1	9	1	3	2	5	2	8	3	8	3	7	2	8	3	6	3	6	3	
У+	5	6	4	2	4	4	5	2	4	4	2	3	1	4	2	2	9	1	4	3	5	2	2	4	4	5	5	2	2	4	
У-	3	2	1	0	0	0	3	0	1	0	1	0	3	1	1	3	1	1	3	2	3	0	1	2	2	2	3	0	0	0	
Т+	3	3	2	1	2	2	3	1	1	2	1	2	1	1	1	0	1	0	2	3	2	1	1	1	2	3	2	1	1	2	
Т-	4	5	3	0	5	4	4	0	2	1	2	2	4	2	1	3	2	2	2	1	3	1	2	2	4	2	3	1	1	5	
З+	4	1	1	0	2	2	1	0	1	1	1	1	2	1	0	0	3	1	4	1	1	0	2	1	3	1	1	0	0	2	
З-	2	2	3	3	2	2	3	3	2	1	1	1	5	3	2	2	2	2	2	2	3	4	3	2	2	2	4	4	0	1	
С+	1	1	1	0	2	1	1	2	2	0	0	0	3	0	1	0	0	0	1	1	1	2	1	2	3	1	1	2	2	2	
С-	2	3	5	4	1	5	5	5	3	2	3	2	1	4	0	1	4	3	1	0	4	2	3	3	2	3	5	4	4	2	
Н	2	1	3	1	5	4	3	3	6	1	1	5	3	0	0	4	5	6	2	1	3	3	3	1	2	1	3	3	1	4	
РРЧ	2	4	0	1	1	2	0	0	7	0	0	0	2	1	0	1	1	0	2	3	1	0	2	6	2	5	1	2	1	1	
ПДК	1	3	0	0	1	2	1	1	1	1	0	2	1	0	1	1	3	2	3	3	1	1	1	1	1	1	3	2	1	0	1
ВН	3	4	4	3	4	3	4	4	4	2	0	2	2	2	0	2	5	3	3	4	3	3	4	3	4	4	3	2	3	4	
ФУ	2	3	1	0	1	0	1	1	0	1	1	1	7	1	3	0	0	1	2	3	1	1	1	2	2	3	1	1	0	1	
НРЧ	6	5	1	0	0	2	0	1	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	4	0	1	1	1	3	2	1	1	3	

Показники	C1		C2		C3		C4		C5		C6		C7		C8		C9		C10		C11		C12		C13		C14		C15	
	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж
ПНК	3	2	2	0	3	1	3	3	2	2	3	2	2	0	1	1	1	1	2	2	3	2	3	2	4	2	3	2	0	3
ВК	1	2	1	0	4	1	4	2	1	0	1	0	3	0	0	1	1	1	1	2	4	2	2	2	1	2	3	1	2	4
ПЖК	4	5	2	1	1	4	1	1	1	1	0	1	1	1	2	0	1	2	3	3	2	1	1	1	3	4	2	1	1	1
ПМК	2	0	0	0	2	0	2	1	2	0	1	0	3	0	3	0	3	1	2	0	2	3	1	2	2	1	2	1	0	2

Продовження таблиці 2.7

За результатами порівняння показників норми і відхилення, встановлено, що 67% пар мають коливання, а саме: жінки в бік гіперпротекції, чоловіки – у сторону гіпопротекції; 27% опитуваних ставлять дитині мінімум вимог; 37% висувають дитині мінімум заборон та мінімум санкцій, 17% мають нестійкий стиль виховання. Поодинокі випадки відхилень у бік виховання по жіночому типу, батьківської невпевненості і фобії втрати дитини.

Висновки до другого розділу

В результаті дослідження 30 респондентів (15 сімейних пар) визначено, що основні сімейні сфери, такі як інтимно-сексуальна, ідентифікація з партнером, господарчо-побутова, емоційно-психологічна постають важливими для більшості опитуваних подружніх пар. Резюмуючи, можна сказати, що жінки воліють бути соціально активними, намагаються реалізувати себе поза родиною, тобто у зовнішній діяльності, завдяки чому знижується їх присутність у батьківсько-виховній сфері, яку вони прагнуть поділяти з чоловіками. Їх

партнери, натомість, намагаються залишатися лідерами у кар'єрному зростанні, тому, хоча і беруть участь у виховному процесі, очікують активності у цій сфері сімейного життя від дружини. Неузгодженість у батьківсько-виховній сфері подружжя веде до відхилень у вихованні нащадків, які відображаються у «ножицях» гіпер- і гіпопротекції, безкарності та колювання стилю виховання.

Встановлена взаємозалежність між узгодженістю сімейних цінностей та ступенем задоволеності шлюбом, також взаємозв'язок між рівнем соціальних очікувань та мірою задоволеності шлюбом. Останнє доводить, що рівень соціальних очікувань особистості впливає на здатність вибудувати модель очікуваного майбутнього власної сім'ї.

Виходячи з аналізу результатів дослідження, особливо гостро постає проблема родинно-рольової взаємодії, узгодженості сфер подружжя задля створення міцної та щасливої родини. Все вище перелічене потребує корекції на тлі неузгодженості, а саме корекції очікувань у подружній парі повинна передувати корекція очікувань особистості, виходячи з положення, що саме людина може налаштувати себе на певний результат, такий як задоволеність шлюбом, тобто створювати модель очікуваного майбутнього родинного кола. Тому наступним кроком є створення програми психокорекції рольових очікувань у сімейних взаємовідносинах.

РОЗДІЛ 3

РОЗРОБКА ПРОГРАМИ ПСИХОКОРЕКЦІЇ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ В СІМЕЙНИХ СТОСУНКАХ

3.1 Обґрунтування та методика створення психокорекційної програми

Проведене дослідження 30 респондентів, які становлять 15 подружніх пар, висвітлило низку проблемних моментів, які являються деструктивними для гармонічного існування родини.

Загалом, можна виділити наступні дестабілізуючі елементи сімейних взаємин:

1. Середній рівень соціальних очікувань, який превалює у більшості опитуваних (чоловіки – 54%, жінки – 80%), хоч і є достатнім для нормального функціонування у вирі життєвих подій і передумов для конструювання достовірної моделі очікуваного майбутнього, проте допускає переоцінку власних сил особистістю, що може призводити до викривленої картини подружнього життя, враховуючи очікування та домагання обох сторін взаємодії.

2. Суперництво у питанні самореалізації, а саме у сфері соціальної активності. Чоловіки нарівні із жінками прагнуть бути реалізованими у даному питанні на середньому рівні – 67%, на високому рівні – 33%. Відбувається так зване «перетягування ковдри», коли жінки прагнуть наздогнати чоловіків у закріпленні власних позицій в позародинному колі: кар'єрі або громадському житті. Чоловіки, у свою чергу, в більшості випадків позитивно сприймають активну задіяність дружини у соціальному житті, проте ні поступатись жінці, ні розділяти з нею традиційно жіночі ролі не поспішають. У результаті виникає ситуація, коли дружина бере на себе більше справ, несе більше відповідальності, і

фізично та морально не має змоги повноцінно приділити себе тим сімейним сферам, які традиційно залежать переважно тільки від неї. Будуючи кар'єру, жінка фактично забирає себе від власних дітей, витрачаючи свій час на вирішення робочих проблем, а не сімейних. Вона не може достатньо уваги приділити нащадкам, тому резонно шукає зацікавленого ставлення до виховних функцій чоловіка. Проте чоловіки не поспішають поринати у сферу батьківства, внаслідок чого утворена рольова асиметрія суттєво погіршує взаємовідносини у родині. Про це свідчить найбільший відсоток неузгодженості серед сфер сімейних цінностей – 40%.

3. Неузгодженість у сфері виховання має негативні наслідки для дітей. Гіперопіка з боку матері ($\Gamma+$ у середньому дорівнює 7,78) уповільнює розвиток дитини як самостійної особистості, виховує інфантилізм, безініціативність. З боку батька, натомість, спостерігається гіпопротекція ($\Gamma-$ у середньому дорівнює 8), байдужість до дитини. Важливо наголосити, що обидва феномена зустрічаються у родині одночасно, разом, з чого можна зробити висновок, що саме неузгодженість ролей у родині призводить до подібного викривлення стилю виховання.

Також поширеною є тенденція до відсутності санкцій, вседозволеності з боку обох партнерів до своїх дітей. Цей феномен погіршує адаптацію підростаючого покоління до життя в соціумі, порушує механізм вибудови власних кордонів і усвідомлення меж оточуючих у суспільному житті.

Виходячи з вищенаведеного, а також від взаємозв'язку між РСО та задоволеністю шлюбом (у чоловіків $r = 0,701$; $p \leq 0,01$; у жінок $r = 0,583$; $p \leq 0,05$), і також від взаємозалежності між РА та УСЦ (УСЦ в батьківсько-виховній сфері корелює з РАЧ у сфері зовнішньої привабливості $r = -0,514$; $p \leq 0,05$; УСЦ в сфері соціальної активності корелює з РАЧ у сфері зовнішньої привабливості $r = 0,656$; $p \leq 0,01$), для

допомоги у розв'язанні внутрішньосімейних проблем було вирішено розробити психокорекційну програму рольових очікувань сімейних стосунків.

Обираючи між сучасними формами надання допомоги у вирішенні зазначених проблем, ми зупинялись на найпоширеніших: психологічний тренінг, індивідуальна психотерапія та консультування.

Психологічний тренінг розвиває поведінкові навички, проте у роботі оминає глибоке пропрацювання життєвого досвіду того, хто звернувся за допомогою. Індивідуальна психотерапія торкається глибинних особистісних проблем, але є тривалою у часі та складною для реалізації в заданих рамках. Консультування слугує для надання інформації та вирішення конкретно встановлених проблемних ситуацій.

Задля вирішення поставлених задач нами було обрано саме психологічне консультування як форму допомоги сімейним парам усвідомити та скоригувати їх міру соціальних та рольових очікувань, взаємин у родині та коливань у функціонуванні батьківсько-виховної сфери. Психокорекційна програма складається з наступних блоків:

1. Діагностичний блок.

На першому етапі відбувається дослідження індивідуальних проблем родини, збір інформації, її накопичення, аналіз. На цьому етапі використовуються діагностичні методики та визначаються орієнтири подальшої сумісної діяльності психолога та клієнтів.

2. Практичний блок.

2.1. Визначення та корекція глибинних чинників психічного регулювання клієнтської поведінки.

На даному етапі відбувається визначення та коригування «Я-концепції» кожного з представників подружжя, рівня їх самооцінки, самоочікування, цілепокладання, ціннісних орієнтацій, самоідентифікації, мотивації. Важливість роботи на даному етапі вбачається в тому, що кожен з членів родини має індивідуальні

особливості, які визначають модель сім'ї, формують її в уяві завчасно, вибудовують фактично, керуючись сконструйованим уявним образом. Успішність функціонування створеної родини буде багато в чому залежати від адекватної оцінки клієнтом власних можливостей, співставлення реалій зі своїми бажаннями, міри соціальних очікувань людини. Тому, перш ніж переходити до питань взаємодії шлюбних партнерів, доречно проробити їх індивідуальні аспекти самосприйняття та, за необхідності, провести заходи з підвищення самооцінки, впливу на «Я-концепцію» як відправну точку для формування соціальних очікувань клієнтів.

2.2. Налагодження ефективної взаємодії родини.

Зазначений етап передбачає здійснення заходів для корекції проблемних моментів у спілкуванні і міжособистісних стосунках шлюбних партнерів на основі аналізу проведених діагностичних методик, налагодження комунікації один з одним, покращення навичок уважного ставлення до свого партнера та дитини за допомогою різних технік, зокрема вправами на активне слухання, визнання ролей у сім'ї, навчання відповідальності у родині тощо. Дана ступінь психокорекційної програми передбачає когнітивно-поведінковий підхід. Він інтерпретує психологічні проблеми, з якими стикається подружжя, як результат некоректної переробки отриманої інформації, що, у свою чергу, призводить до хибних висновків людиною і, як наслідок, до неефективної поведінкової реакції. Тому за основу терапії береться корекція хибних переконань, щоб змінити відношення до неадекватних реакцій і виправити помилки у поведінці.

Когнітивно-поведінковий підхід пов'язує виникнення проблем із спотвореним сприйняттям реальності. Тобто помилкові уявлення суб'єкта виникають у результаті хибного навчання у ході особистісного розвитку і призводять до цих спотворень. Саме це тлумачення пов'язує вплив «Я-концепції» і сформованих від неї соціальних очікувань з

особистісними проблемами, які знаходять своє відображення у родинних стосунках.

Сенс когнітивно-поведінкової терапії полягає у знаходженні хибних стратегій мислення і навчання більш реалістичним шляхам сприйняття навколишнього середовища, зміни кута зору клієнта на себе і власні проблеми. Окресливши і скоригувавши помилки мислення, клієнт має можливість перейти на вищу ступінь самореалізації.

Когнітивно-поведінкова психотерапія пари, яка знаходиться у шлюбі, має визначену модель, яка являється взаємозв'язком уявленням особистості про свої можливості виконати певну дію, мотивацією на її здійснення та вмінням реалізувати дану дію. Відповідно, взаємозв'язок когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів є підґрунтям терапії.

Практичний блок покликаний вирішити питання розподілу ролей у родині і шляхи вирішення спірних питань неузгодженості сімейних сфер, які виникають у кожній родині індивідуально, розробити гнучкий підхід до виправлень перекосів у стратегії виховання, а також включити техніки зняття напруги, яка логічно впливає в процесі вирішення конфліктних моментів у родині.

Схематично представимо програму психокорекції рольових очікувань у сімейних стосунках в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Програма психокорекції рольових очікувань у сімейних стосунках

№ п/п	Тематика зустрічей	Методи і форми
1	Встановлення контакту з родиною	Консультація, укладання договору

Продовження таблиці 3.1

№ п/п	Тематика зустрічей	Методи і форми
Діагностичний блок		
1	Дослідження рівня соціальних очікувань кожного члена родини	Консультація на тему, тестові методики («Рівень соціальних очікувань», «Дослідження самооцінки особистості», «Який я в спілкуванні», «Дослідження рівня домагань», «Чи знаєш ти себе», «Який я насправді», «Типові способи реагування на конфліктну ситуацію»)
2	Визначення задоволеності шлюбом подружжя	Консультація на тему, тестова методика («Задоволеність шлюбом»)
3	Визначення рольових очікувань та домагань у шлюбі	Консультація на тему, тестова методика («Рольові очікування і домагання у шлюбі (РОД)»)
4	Визначення сімейних взаємин у частині батьківсько-виховного стилю	Консультація на тему, тестова методика («Аналіз сімейних взаємин»)
Практичний блок		
1	Визначення та корекція глибинних чинників психічного регулювання клієнтської поведінки	
1.1	«Я-концепція», рівень самооцінки	Консультація на тему, психологічні вправи

Продовження таблиці 3.1

№ п/п	Тематика зустрічей	Методи і форми
1.2	Мотивація, цілепокладання	Консультація на тему, психологічні вправи
1.3	Вирішення конфліктних ситуацій	Консультація на тему, психологічні вправи
1.4	Релаксація	Консультація на тему, психологічні вправи (аутотренінг), завдання на самоопрацювання
2	Налагодження ефективної взаємодії родини	
2.1	Активне слухання	Консультація на тему, психологічні вправи
2.2	Реорганізація сімейної системи	Консультація на тему, психологічні вправи, завдання на самоопрацювання. Використання структурних технік: «Сімейний ритуал», «Встановлення внутрішніх та зовнішніх меж сім'ї», «Сімейні правила»
2.3	Формування конструктивних способів поведінки у родині	Консультація на тему, психологічні вправи, завдання на самоопрацювання Використання поведінкових технік: «Подружня конференція», «Сімейна рада», «Конструктивний спір», «Метафора», «Незакінчені речення»
3	Завершення терапії	Резюмування, узагальнення, проведення технік для діагностування змін, які відбулись у родині

3.2 Змістові особливості впровадження програми з психокорекції рольових очікувань у сімейних стосунках

Психокорекційна програма становить 12 годин зустрічей із психологом та включає час самостійної роботи поза кабінетом спеціаліста, а також передбачає консультації та вправи, які включені в програму психокорекції рольових очікувань у родинних взаємовідносинах.

Діагностичний блок (4 години) висвітлює проблеми родини завдяки вище зазначеним методикам, після чого консультант може використовувати вправи, які доцільні до виявлених кризових моментів особистості та сім'ї вцілому.

Перший блок вправ (4 години) націлений на особистість як ключову фігуру сімейних стосунків.

Вправа №1. «Очищення цибулини».

Мета: чітко уявити та усвідомити своє внутрішнє «Я», цілі і побажання.

Час: 10-15хв.

Виконання: Закрийте очі та розслабтеся. Уявіть, що ви велика цибуля, і складаєтесь з безлічі шарів. Зовні знаходиться коричневе і тонке лушпиння. Це шар вашої зовнішньої поведінки, соціальної маски, зовнішнє «Я». Зніміть цей шар, подивіться появу образу другого «Я». Тільки спостерігайте за новим образом, прикуйте до нього свою увагу.

Вправа №2. Визначення «Я - концепції»

Треба взяти декілька аркушів паперу і написати на одному з них у верхньому правому куті 10 імен, найбільшою мірою вам звичних. Це можуть бути ПІБ, просто ім'я, кличка, зменшувальне ім'я, та ін. Після цього:

- дати відповідь на питання «Хто я такий» швидко, перше, що приходить на ум;
- вказати 5 якостей двох людей, які подобаються;
- вказати 5 якостей 2 людей, які не подобаються;
- визначити схожість людей, які подобаються та ні, наприклад, в певних прикметниках, якими були описані ці протилежності.
- Порівняйте всі чотири пункти, а саме які з параметрів людей змушують їх любити або ненавидіти.

Відзначте, які якості людей важливі для вас, що ви шукаєте в інших, і що вас в них обурює. Запишіть свої висновки.

Вправа №3. «Я-концепція».

Надайте відповідь на запитання, що ви робите із того, що не хотілося б робити, і з того, що хотілося б.

А. Вкажіть три речі, які вам хотілося б робити частіше.

Б. Вкажіть 3 речі, які вам хотілося б припинити робити у тій мірі, у якій ви їх виконуєте, або зовсім не робити.

Тепер поясніть, чому Ви не виконуєте досить А і робите занадто багато Б.

Вправа №4. «Я-повідомлення».

Проводиться у парі. Станьте лицем один до одного і говоріть кожне речення, починаючи з «Я». Казати потрібно коротко, без пояснень, запитань і настанов. Не менше, ніж протягом трьох хвилин, обмінюйтеся реченнями по черзі, приблизно, по 10 кожний. Наприклад, «Я упевнений, що...», «Я відчуваю, що іноді...», «Я справді близький до...».

Техніка покликана навчити клієнта повідомляти про власні почуття. Відмінність між фразами «Ти маєш це виконати» і «Я щиро хочу, щоб ти це зробив» визначальна. Перший варіант ставить співбесідника перед фактом, нав'язливо, відштовхуючи його, призводячи до опору у відповідь. Другий варіант ніби надає право

вибору співбесіднику, ставить того суб'єктом відносин. Ця техніка особливо ефективна у спілкуванні з дітьми, тому що долучають дитину до поля взаємодії з батьками, наголошуючи на проблемну ситуацію, що потребує вирішення, а не на проблемну поведінку дитини.

Вправа №5. Техніка активного слухання.

Стати обличчям до дитини, прийняти позу уважного слухача. Формулювати речення у зверненні до дитини у стверджувальній формі. Після кожного висловлювання дотримуватись паузи, повторювати за дитиною, резюмуючи сказане нею, щоб продемонструвати розуміння дорослого переживань дитини і того, якими вони є насправді.

Вправа №6. «Переорієнтація на позитив».

Кожен представник родини складає список власних недоліків. По черзі кожен читає недоліки за списком, а родина має «перетворити» їх за допомогою ситуацій, у яких ця риса може навіть стати сильною стороною.

Психокорекційна програма тематично та логічно взаємопов'язана. Впровадження програми базується на засадах системності, послідовності, регулярності. Кожен блок доцільний до проблеми і логічно завершений.

Вправа на розв'язання конфліктних ситуацій «Руки посварилися – руки помирилися», 20 хвилин. Партнери із закритими очима виконують команди: дотиками рук знайомляться, намагаються заволодіти руками один одного, посваритися, помиритися та попроситися.

Вправа покликана провести подружжя через фази конфлікту.

Релаксаційні вправи проводити за допомогою спокійного голосу психолога, який при цьому навчає шлюбних партнерів, як саме вони можуть тренуватися вдома без його супроводу.

Вправи другого блоку покликані налагодити взаємозв'язок між членами родини, які в першу чергу повинні оволодіти навичками активного слухання. Психолог вчить їх трьом технікам: відлуння

(повторення почутого), перефразування (засвоєння контексту почутого) та інтерпретація (переказ почутого). Ці вправи допомагають обом сторонам діалогу краще розуміти один одного і сприяють зближенню.

Використання структурних технік передбачає реорганізацію родинної системи. Вправа даного блоку «Сімейний ритуал». Психологом на основі діагностики даної родини створюється ритуал із чіткими правилами для забезпечення збереження міфу, який би був направлений на збереження сім'ї. Члени родини зобов'язуються, навіть письмово, виконувати всі рекомендації та правила цього ритуалу. Вправа має на меті викреслити із життя родини деструктивні стереотипні повторювані дії.

«Сімейні правила» також мають на меті встановити такі поведінкові та дієві патерни завдяки відповідним приписам, які б унеможливили неповажне, принизливе та дисгармонійне ставлення один до одного у родині. Наприклад:

- У кожного є свої обов'язки по домашньому господарству, які відповідають його можливостям.
- Кожен член сім'ї бере участь у вирішенні важливих проблем.
- Кожному члену сім'ї дозволяється висловити свою позицію в конфлікті.

Формування конструктивних способів поведінки у родині активно долучається застосуванням поведінкових технік та вправ.

Вправа «Метафора». Учасники мають можливість скласти уявлення про родину як про єдине ціле, про особливості і основні способи її життєдіяльності, та що панує у її атмосфері. На основі запропонованих в ході вправи метафор можна буде виділити сильні і слабкі сторони функціонування сім'ї.

Вправи «Подружня конференція» і «Сімейна рада» представляють собою зустрічі, що проводяться на регулярній основі шлюбною парою або сім'єю, в рамках яких забезпечуються рівні можливості участі всіх

представників родини. Вони – ті методи, які сконструйовані з метою поліпшити сімейні взаємини і підвищити їх інтенсивність. Кожен член сім'ї отримує інструкцію приділяти увагу іншим, не перебивати у спорах, у боротьбі за владу та за самоствердження у родині. Саме уважне слухання суттєво впливає на тих учасників, які включені у спілкування.

Висновки до третього розділу

Проведене дослідження дозволило виявити дестабілізуючі моменти родинних стосунків. Серед них неузгодженість сімейних ролей, міра соціальних очікувань, яка потребує удосконалення, викривлення стилю виховання дітей. Виникає необхідність створення програми психокорекції рольових взаємин у сімейних стосунках.

Для того, щоб покращити ситуацію, що склалася, було обрано форму допомоги родинам – психологічне консультування, – яке допоможе прояснити і скоригувати їх ступінь соціальних та рольових очікувань, коливань батьківсько-виховного втручання і родинних взаємовідносин.

Створена програма складається із діагностичного та практичного блоків. Діагностичний блок включає у себе визначення міри соціальних очікувань кожного представника сім'ї, задоволеності шлюбом, рольових очікувань та домагань у подружньому житті, родинних взаємовідносин у частині виховання дітей. Практичний блок коригує психічні глибинні чинники регулювання поведінки та налагодження продуктивної взаємодії сім'ї шляхом реорганізації родинної системи і конструюванні конструктивних шляхів поведінки у родині.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне і практичне дослідження рольових очікувань сімейних взаємин дозволило зробити наступні висновки відповідно до поставлених завдань:

1. Здійснено теоретичне аналізування понять «сім'я», «сімейні стосунки», «рольові очікування» на основі аналізу доцільної соціально-психологічної літератури, виокремлено типологічну структуру, моделі та види сімей і їм властивих взаємин.

Розглядаючи сім'ю як цілісний конструкт визначено доцільність керуватись у її вивченні системним підходом. Складовим компонентом родинного простору виступає особистість як виокремлений компонент у сімейно-рольовій життєдіяльності, який створює стосунки, що формують очікування і домагання. Саме очікування, які конструює людина у відношенні сімейних відносин, формує модель передбачуваного майбутнього власної сім'ї.

2. Виокремлено та розглянуто основні різновиди рольових очікувань у родинних стосунках та їх вплив на формування та функціонування сім'ї. Визначено, що рольові очікування виступають регулятором сімейних стосунків, які можуть бути узгодженими, якщо очікування співпадають з рольовою поведінкою представників взаємодії, і складають гармонійний союз; якщо не узгоджуються між собою, то спонукають рольовий конфлікт, який призводить до кризового становища родини.

Встановлений двосторонній зв'язок між узгодженістю родинних цінностей та мірою задоволеності шлюбом, а також взаємозалежність рівня соціальних очікувань та ступенем задоволеності шлюбом. Останнє демонструє вплив міри соціальних очікувань людини на здатність формувати модель очікуваного майбутнього своєї сім'ї.

3. Досліджено взаємозв'язок у формуванні образу моделі сімейних стосунків від прикладу батьківської моделі сім'ї для наступних поколінь.

У сфері соціальної активності спостерігається тенденція до рівноправного однакового прагнення чоловіків та жінок реалізувати себе поза родиною у кар'єрній чи громадській діяльності, що призводить до зниження уваги у сфері батьківсько-виховних функцій. Відсутність узгодженості у питаннях виховання призводить до викривлення стилю виховного процесу власних дітей, що знаходить своє відображення у відсутності санкцій, одночасній гіперпротекції зі сторони матері і гіпопротекції зі сторони батька. Гармонійно сформована сім'я із компліментарністю ролей в її складі є запорукою формування здорових, зрілих та гармонійних нащадків.

4. Аналіз результатів дослідження демонструє проблему сімейно-рольової взаємодії, потребу узгодженості родинних сфер для гармонійного союзу. Постає необхідність корекції відносин на тлі неузгодженості. Психокорекція очікувань особистості першочергова у сенсі того, що особистість власноруч настановлює себе на певний результат і конструює модель передбачуваного майбутнього. Пропрацювавши кожного представника родинної взаємодії окремо, доцільно переходити до корекції рольових очікувань і узгодженості сімейних сфер сім'ї загалом. Для цього була створена програма психокорекції рольових очікувань у сімейних стосунках.

Психологічне консультування – оптимальна форма надання допомоги у рамках програми психокорекції рольових очікувань родинних взаємин. Програма складається із двох блоків, діагностичного та практичного, і націлена на формування здорових відносин особистості із самим собою та родинним колом. Програма може бути використана у ході психологічного супроводу сімей, оптимізації батьківсько-виховної сфери, психологічної допомоги у вирішенні проблем суперечливості рольових очікувань у родинних стосунках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аккерман Н. Теория семейной динамики. Семейная психотерапия. СПб. : Питер, 2000. 304 с.
2. Алешина Ю. Е. Удовлетворенность браком и межличностное восприятие в супружеских парах с различным стажем совместной жизни: дис. канд. психол. наук: 19.00.05. Москва, 2011. 250 с.
3. Алексеєнко Т. Ф. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах. Український соціум. К.: 2008. С. 63-67.
4. Андреева Т. В. Психология современной семьи: монография. СПб.: Речь, 2018. 434 с.
5. Бацилева О.В., Астахов В.М. До питання про сучасну підготовку молоді до сімейного життя. Матеріали ХХІІІ науково-практичної конференції «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості». Донецьк: 2008. С. 18-20.
6. Бацилева О.В., Астахов В.М., Пузь І.В. Дослідження психологічних аспектів готовності до шлюбу сучасної молоді. Психологічний журнал Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К.: 2019. №5. С. 64-83.
7. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: курс лекцій. МАУП. К.: 2001. 170 с.
8. Боришевський М. Й. Дорога до себе : Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія. К.: Академвидав, 2010. 416 с.
9. Бочелюк В.Й. Моделювання соціально-психологічних систем: теоретико-прикладний аспект: монографія / за ред. В.Й. Бочелюка. Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2013. 363 с.
10. Бочелюк В.Й. Психологічні особливості прогнозування поведінки особистості. Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Х. : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2011. С. 17 – 25. (Серія «Психологія». Вип. 38).

11. Варга А. Я. Введение в системную семейную психотерапию. М.: Когито-Центр, 2014. 182 с.
12. Волкова А.Н., Трапезникова Т.М. Методические приемы диагностики супружеских отношений. Психология семьи: хрестоматия. Самара: 2002. С. 734-745.
13. Власова О.І. Педагогічна психологія: Підручник. К.: 2013. 480 с.
14. Гаміна Т. С., Гончар О. Ю. Педагогіка сімейного виховання: Навчальний посібник. Луганськ : Альма-матер, 2012. 523 с.
15. Гіппенрейтер Ю. Б. Спілкування з дитиною. Як? Москва: 2009. 240 с.
16. Дмитренко А. К., Мармазинська П. Є., Тарновська О. С. Психологія сімейного виховання. Чернівці : Прут, 2001. 280 с.
17. Забеліна М.А. Психокорекція рольових очікувань у сімейних взаєминах. *Соціально-психологічні технології розвитку особистості*: Зб. Наук. праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів (м. Херсон, 22 квітня 2021 р.)/ ред. Колегія: С.І. Бабатіна, В.В. Мойсеєнко, І.І. Чиньова та ін. – Херсон: ФОП Вишемирський В.С., 2021. С. 137-140.
18. Забеліна М.А. Психокорекція рольових очікувань у сімейних взаєминах. *Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості*: Зб. наук. праць за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 30 вересня – 01 жовтня 2021 р.) [Електронний ресурс] / ред. колегія: І. Р. Крупник, О. Є. Блинова, Н. І. Тавровецька (відп. за випуск) та ін. – Херсон : ФОП Вишемирський В.С., 2021. С. 101-105.
19. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / упоряд. Л. Галіцина. К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. С. 8-16.
20. Кемпбел Рос. Как по-настоящему любить своего ребенка. СПб.: Мирт, 2004. 155с. (Серебряная серия: Родителям – о детях).

21. Котельникова Ю.С. Удовлетворенность брачно-семейными отношениями в молодых семьях. Психология. Историко-критические обзоры и современные исследования. М.: 2017. Том 6. № 2. С. 181-190.
22. Коттлер Дж. Психотерапевтическое консультирование. – СПб. : Питер, 2001. – 464 с.
23. Кузьменко Т. М. Соціологія. – К. : Вища школа, 2009. – 387 с.
24. Ляшенко Н.О., Семке Н.М. Соціологія сім'ї: конспект лекцій для студентів спеціальності 054 «Соціологія» ч.І. Харків : НТУ «ХП», 2018.
25. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с.
26. Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т.І. Психологія молоді сім'ї: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 235с.
27. Николс М. Семейная терапия. Концепция и методы. М. : Эксмо, 2004. 278 с.
28. Носко О.П. Матримоніальні уявлення як чинник суб'єктивного благополуччя молоді у шлюбі: автореф. ... дис. канд. психол. наук: 19.00.05. Луганськ, 2013. 20 с.
29. Пілецька Л.С. Емоційне вигорання як чинник неконструктивних життєвих стратегій подружжя. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. № 2 (46). С. 224 – 231.
30. Перлз Ф. Внутри и вне помойного ведра. Библиотека зарубежной психологии. М.: Институт общегуманитарных исследований, 2015. 232 с.

31. Попович І. С. Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань у студентській групі : навч.-метод. посіб. Херсон: ВАТ «ХМД», 2013. 204 с.
32. Попович І. С. Проблема соціально-психологічних очікувань в науковій теорії та практиці. Практична психологія та соціальна робота. К., 2005. № 5. С. 8-13.
33. Попович І. С. Самооцінка як критерій соціально-психологічних очікувань. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С Костюка АПН України. К.: «ГНОЗІС», 2010. Т. 12, ч. 3. С. 326–333.
34. Психологія сім'ї: навчальний посібник для студентів спеціальності «Практична психологія», «Початкова освіта» / Олена Горещька та ін. Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2015. 216 с.
35. Радчук В.М. Механізми вибору шлюбного партнера. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. праць КНУ ім. Т.Г. Шевченка/ За ред. В. І. Судакова. К.: 2014. № 2 (23). С. 232 – 239.
36. Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (04 квітня 2018 р., м. Київ) / ред. кол. І. Г. Губеладзе та ін. К.: 2018. 180 с.
37. Федоренко Р. П. Психологія молодого сім'ї і сімейна криза: Моногр. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 168 с.
38. Федоренко Р.П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Луцьк: РВВ «Вежа-Друк», 2015. 360 с.
39. Хлопоніна Н. Є. Вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування: дис. канд. психол. наук: 19.00.05. Київ: 2007. 247 с.

40. Чанцева-Коваленко О. М. Проблема формування готовності до сімейного життя та відповідального батьківства у молоді. Психологічний часопис. 2015. № 1 (1) С. 98–101.
41. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений. М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. 512 с.
42. Яблонська Т.М. Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні. Український соціум. К.: 2004. №2(4).
43. Popovych, I., Blynova, O. Zhuravlova, A., Toba, M., Tkach, T., Zavatska, N. Optimization of development and psycho-correction of social expectations of students of foreign philology. *Revista Inclusiones*, 7(Especial), 2020. P. 82-94.
44. Popovych I. S. Social expectations – a basic component of the system of adjusting of social conduct of a person. *Australian Journal of Scientific Research*. 2014, 2(6), P. 393–398.
45. Popovych I. S. Social expectations in primary school age. Proceedings of the 2nd International Academic Congress «Fundamental Studies in America, Europe, Asia and Africa», 27 Sept. 2014, USA, New-York. Vol. II, «Columbia Press». New-York, 2014. P. 176-180.
46. Vroom V. H. Work and Motivation. New York: Wiley and Sons, 1964. – 216 p.

ДОДАТКИ

Додаток

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Забеліна Марина Альбертівна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;

- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;

- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягти власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

_____
26.10.2020 р.
(дата)

_____
(підпис)

_____
Марина Забеліна
(ім'я, прізвище)